

VI. ERC/ODTÜ ULUSLARARASI EKONOMİ KONGRESİ
11-14 EYLÜL 2002 , ODTÜ, ANKARA

Dr.H.Yasemin ÖZUĞURLU
Mersin Üniversitesi

RUSYA'DA KAPİTALİST DÖNÜŞÜM ve İSTİKRAR SORUNU

I- GİRİŞ

1970'li yılların sonundan itibaren ekonomik ve toplumsal yapıda oluşan sorunlar,1980'li yıllara gelindiğinde planlama ve piyasa mekanizması üzerindeki tartışmaları arttırmıştır. Karşılaşılan ekonomik ve toplumsal sorunlara ilişkin çözüm arayışı çerçevesinde planlama ve piyasa bileşimini ifade eden piyasa sosyalizmi veya karma sosyalist ekonomi modeli benimsenmiştir. 1980'li yılların ortalarından itibaren uygulama alanı bulan bu anlayış, 1990'ların başından itibaren piyasa mekanizmasının ağırlık kazanmasına doğru bir süreç izlemiştir.

Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen ekonomik değişim süreçleri aynı zamanda üretim ilişkilerinin değişimini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile, 1917-1985 dönemi Sovyetler Birliği için, merkezi planlama mekanizmasına dayalı bir ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimini tanımlarken, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ekonomik ve toplumsal yapı, piyasa mekanizmasına yani kapitalist üretim ilişkilerine göre biçimlenmiştir. Çalışmada üretim ilişkilerindeki değişim süreçleri, Sovyetler Birliği'nin 1917-1985 döneminde sosyalizme geçiş toplumu karakteri taşıdığı yaklaşımına dayalı olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde merkezi planlama ve piyasa kategorilerinin kullanımı çelişik biçimde bir arada var olmaktadır. Ancak hakim üretim ilişkisi biçimi merkezi planlamadır ve ücretler, fiyatlar gibi piyasa kategorilerinin kullanımı teknik bir düzenleme aracı niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede çalışmada 1985 sonrası süreç, geçiş toplumunun melez doğasına bağlı olarak kapitalist üretim ilişkilerinin restorasyonunun başladığı dönemi ifade etmektedir. 1985-1991 döneminde merkezi planlama varlığını sürdürmesine rağmen perestroika ile başlayan reform sürecinde piyasa ilişkileri artarak merkezi planlamanın etkinliğini zayıflatmış ve piyasanın hakim üretim ilişkisi biçimini alması yönündeki eğilimleri güçlendirmiştir. Bu döneme damgasını vuran piyasa sosyalizmi anlayışı, asıl olarak piyasa kategorilerinin ekonomik ve toplumsal yapı içindeki ağırlığını arttırarak kapitalist üretim ilişkilerinin yerleştirilmesi yönünde bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Nitekim 1992 yılından itibaren hakim üretim ilişkisi biçimi piyasa mekanizması olarak belirginleşmektedir. Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nde ekonomik değişim süreçlerinin incelenmesi farklı ekonomik ve toplumsal yapıları gerektiren, farklı üretim ilişkilerini temsil eden mekanizmaların bir arada varolmadığını belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Sovyetler Birliği'nde 1992 sonrası süreçte kapitalist üretim ilişkilerini yerleştirmede uygulanan yapısal dönüşüm ve istikrar politikaları, kaçınılmaz biçimde kapitalist sistemin kriz

koşullarına bağlı olarak öne çıkan serbest piyasa ekonomisi anlayışına dayalı neo-liberal politikalarla biçimlenmiştir. Diğer bir ifade ile kapitalist üretim ilişkileri bir bütün olarak düşünüldüğünde Rusya'nın kapitalist bir ülke olarak dünya kapitalist sistemi içindeki yerini alması kaçınılmaz olarak neo-liberal politikalara dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede neo-liberal politikalar eşliğinde dünya kapitalist sistemiyle bütünleşen Rusya'da uygulanan yapısal dönüşüm politikalarının ulusal kapitalist sermaye birikimini ve kapitalist sistemin temel özelliği olan sınıf ayrışmasını ne ölçüde gerçekleştirdiği çalışmada vurgulanacak diğer bir noktadır.

Yapılan açıklamalar temelinde çalışmanın amacı, ekonomik yapıdaki değişimlere bağlı olarak üretim ilişkilerinin değişimini, dönüşüm sürecinde uygulanan yapısal dönüşüm ve istikrar politikaları çerçevesinde değerlendirmektir. Bu amaçla çalışma temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sovyetler Birliği'nin kapitalist üretim ilişkilerinden farkını vurgulamak amacıyla 1917-1985 dönemine damgasını vuran geçiş toplumu karakteri, merkezi planlama mekanizmasına dayalı ekonomik yapılanmanın temel özellikleri belirlenerek açıklanacaktır. İkinci bölüm, 1985-1991 dönemini ele almakta ve geçiş toplumunun melez doğasının bir önceki üretim tarzını tanımlayan üretim ilişkilerinin restorasyonuna neden olabileceği temelinden hareketle, kapitalist üretim ilişkilerinin gerçekleşmesi yönündeki özel sermaye birikiminin var oluş koşullarının hazırlandığı bir dönem olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde merkezi planlama mekanizması içinde piyasa kategorilerinin ağırlığının artması kapitalist üretim ilişkileri için gerekli özel sermaye birikimini oluşturmuştur. Planlama ve piyasa bileşimi biçiminde ifade edilen bu dönem piyasa sosyalizmi anlayışına dayanmaktadır. Üçüncü bölüm, 1992 sonrası dönemde neo-liberal politikalar eşliğinde kapitalist üretim ilişkilerinin yerleştirildiği bir dönem olarak ele alınmaktadır.

II- MERKEZİ PLANLAMA MEKANİZMASINDA EKONOMİK YAPILANMA:1917-1985 DÖNEMİ

Marksist kurama göre, devletin sönmelenmesini sağlayacak biçimde sınıfsız topluma geçişin üç evresi bulunmaktadır. Bu evrelerden ilki "proleterya diktatörlüğü" ya da "işçi devleti" aşaması olarak belirlenmiştir. Bu aşama, proleteryanın siyasal iktidarı ele geçirerek hakim sınıf olarak örgütlendiği nokta olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizm, toplumsal devrimin koşullarını ve güçlerini teknoloji, bilim ve proleterya olarak hazırlamıştır. Ancak komünist toplum hemen kapitalizmin yerini alamaz. İlk aşamadaki "işçi devleti" "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" şeklinde ifade edilen komünist aşamadaki bölüşüm ilişkilerine izin vermez. Üretici güçleri arttırmak için, alışlagelmiş ücret ödemesi normlarını yani "herkese emeğine göre" şeklinde ifade edilen ve kapitalist ilişkileri temsil eden bölüşüm ilişkilerini devam ettirmek durumundadır (Trotsky,1998,s:69-Savran, 1990, s:19-20). Bu işçi devletinin birinci çelişkisi olarak değerlendirilmektedir.

Diğer bir ifade ile, "işçi devleti" aşamasında devletin bir taraftan sosyalist dönüşümü gerçekleştirmenin ön koşulu olan toplumsal mülkiyeti gerçekleştirmeye dönük üretim araçlarının

“devletleştirilmesi” ve özel mülkiyetin kaldırılması gibi bir işlevi varken, diğer taraftan üretici güçlerin gelişimini ve üretim artışını gerçekleştirecek sermaye birikimini oluşturmak üzere kapitalist toplumun bölüşüm ilişkilerini tanımlayan, “herkese emeğine göre” şeklinde ifade edilen bölüşüm ilişkilerini sürdürmek durumundadır. Böylece işçi devleti içinde, kapitalist ve sosyalist öğeleri birlikte barındırmaktadır (Trotsky,1998,s:75). “İşçi devleti”nin bir devlet olarak sönümlenene kadar varlığını sürdürmesinin toplumdan bir “ayırılma” anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu ayrılma, toplumun bütününe ait ortak işlerin toplumun dışında olan bir organın uzmanlığında gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir uzmanlık ise, devletin kendi içinde bir bürokrasiyi, devletin toplumdan devralarak kendi görevi haline getirdiği işlerde uzmanlaşmış bir toplumsal katmanı üretmesi eğilimini doğurmaktadır. Sonuçta kendi kendini ortadan kaldırması gereken bir devletin varlığı ve bürokrasi tehlikesini içinde barındırması “işçi devletinin” ikinci çelişik karakterini ifade etmektedir (Savran, 1990,s:19).

Sınıfsız topluma geçişteki ikinci aşama sınıfsız toplumun ilk evresi olarak adlandırılan “sosyalizm” olarak belirtilmiştir. Buna göre, “özgür olarak birleştirilmiş üreticiler”den oluşan komünist toplumun alt veya ilk evresi olan sosyalizm, sınıfların ve meta üretiminin ortadan kalktığı, tüm emeğin dolayimsız biçimde toplumsallaştığı, planlanmış üretimin piyasanın etkilerinden tümüyle arınarak toplumsal ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirildiği bir evredir (Savran, 1988,s:71). Marksist kurama göre, sınıf ayrımlarının ortadan kalkmasıyla birlikte, artık bir sınıfın baskı aracı olarak devlete gerek kalmayacaktır. Bu aşama birleşmiş üreticilerin uluslararası düzeninin ilk evresi olarak ifade edilmektedir. Ancak bu aşamada da bölüşüm “herkese emeğine göre” ilkesine dayanmaktadır. Çünkü, toplumsal servetin arttırılması hedefi bireylerin tüketim alanındaki ihtiyaçlarının artan ölçekte karşılanması yoluyla teşvik edilmelerini gerektirmektedir ve devlet bir kalıntı olarak varlığını sürdürmektedir (Savran,1990,s: 20).

Sınıfsız toplumun üst evresi komünizm olarak tanımlanmıştır. Bu evrede devlet, tümüyle ortadan kalkmıştır ve “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar” ilkesinin yaşama geçirildiği bir aşama olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu bölüşüm ilkesi çerçevesinde hiçbir hukuk kurumuna gerek kalmamaktadır (Marx-Engels,1976, s:31). Bireysel ihtiyaçlar ile toplumsal ihtiyaçlar arasındaki gerilimin ortadan kalkması bir üst yapı kurumu olan devletin ve siyasetin varlığını ortadan kaldırmaktadır. Bu kuramsal temel çerçevesinde Marksist kurama göre merkezi planlama mekanizmasına dayalı üretim ilişkileri, sosyalizme geçiş sürecinde proleteryanın devlet iktidarını ele geçirdiği sınıflı toplumların son aşamasındaki ekonomik örgütlenme biçimi olarak analiz edilmektedir. Dolayısıyla merkezi planlama “üreticilerin faaliyetlerini piyasanın dolayımından geçmeksizin bilinçli bir şekilde toplumsallaştıran bir üretim ilişkisi” olarak tanımlanmaktadır. Toplumsallaşma, üretici güçlerin belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşması ile mümkündür. Diğer bir ifade ile işbölümüne ve geniş ölçekli sanayi üretimine dayalı bir ekonomik sistem içinde üretim ve dolaşım birimlerini

birbirine bağlayarak toplumsal üretimin bütünlüğünü sağlayacak iki tür üretim ilişkisi biçimi vardır. Bunlar planlama ve piyasa mekanizmalarıdır (Savran,1991,s:12-13). Planlama mekanizması; kaynakların piyasa kategorilerinin belirlediği göstergelere göre dağılmasının dışında, doğrudan ihtiyaç önceliklerinin belirlediği bilinçli kararlara dayalı bir kaynak dağılımını ifade etmektedir (Mandel,1992,s:68). Bunun karşısında yer alan piyasa mekanizması ise, birbirinden görece bağımsız üretim birimleri tarafından piyasa göstergelerine dayanarak alınan kararlar sonucunda oluşan kaynak dağılımıdır. Piyasa mekanizmasına dayalı kaynak dağılımında, “kar, fiyatlar, efektif talep, v.b” piyasa kategorileri gösterge olarak alınır ve bir sonraki dönem üretim kararları bu göstergeler çerçevesinde belirlenir.

SSCB’de hakim üretim ilişkisi biçimi planlamadır ve kaynak dağılımı merkezi planlama ile gerçekleştirilir. Bu noktada, planlamanın hakim üretim ilişkisi biçimini alması; üretim, tüketim, dolaşım, bölüşüm, birikim süreçlerini doğrudan ve bilinçli kararla birbirine bağlayan bir merkezi planlama örgütünün varlığını, üretim ve dolaşım araçlarında kolektif mülkiyeti esas olarak devlet mülkiyetinin varlığını, emeğin değerinin ve istihdamının piyasa koşullarına göre belirlenmemesini gerektirir. Sosyalist yeniden üretimin temelini planlanmış üretim, dolaşım, bölüşüm, ve birikim oluşturur. Sosyalist birikim tarzının temeli de toplumsal üretimin ne kadarının tüketime, ne kadarının birikime ayrılacağına, bugünkü tüketimle gelecekteki tüketim arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağına, tüketime gitmeyen ekonomik artığın genişletilebilmesi için gerekli olan üretim sürecinin ne olacağına merkezi planlama tarafından karar verilmesidir (Arın,1990,s:43).

Bu çerçevede Sovyetler Birliği’nde merkezi planlama mekanizmasına dayalı üretim ilişkilerinin belirlediği ekonomik yapılanmanın temel özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir. Sovyetler Birliği’nin ekonomik yapılanmasında üretim araçlarının mülkiyeti, devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyeti biçimindeki kolektif mülkiyete dayanmaktadır. Tanımlanan iki mülkiyet biçimi dışında küçük ölçekli özel mülkiyetin varlığından da söz edilmektedir. Ancak özel mülkiyetten faydalananlar, kullanımlarına verilmiş malları yalnızca kendi emekleri ile bir kazanç aracı yapabilirler. Satılmak üzere üretilecek bir malda başkasının emeğini kullanamazlar ve kendi emekleri ile üretmedikleri bir şeyi de satamazlar, yani ticaret yapamazlar (Burhan,1989, s: 25-27). Kısmen de olsa özel üretimin varlığı ve kolhozların ürünlerinin değişimler aracılığı ile mal şeklini alması, üretim araçlarının tümünün devletleştirilmediğinin ve meta üretiminin varlığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Bettelheim, 1973,s:49). Ancak mülkiyette bir değişimi ifade eden gerçek bir mübadele üzerinde temellenmiş gerçek piyasa ilişkileri sadece tüketim alanında, emek gücünün yeniden üretimi için geçerli iken, kamunun sahip olduğu işletmeler arasındaki işlemlerde parasal standartların kullanılması gerçek piyasa ilişkilerine yol açmaz (Mandel,1988,s:105).

Sovyetler Birliği’nde, proleteryanın devleti ele geçirdiği zaman üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetini kurarak sosyalizmi ve toplumsal mülkiyeti oluşturmanın bir aşamasını

gerçekleştirdiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile sınıfsız topluma geçişin ilk evresi olan “proleterya diktatörlüğü” aşamasının mülkiyet biçimini ifade eden “devlet mülkiyeti”nin Sovyetler Birliği’nde gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak “devlet mülkiyeti”nin toplumsal mülkiyete giden süreçte bir aşama olduğu ve “devlet mülkiyeti” içinde tüketim malları alanında meta üretiminin hala devam ettiğini belirlemek gerekmektedir. Toplumsal mülkiyet, toplumun üretim araçlarına el koyması olarak tanımlanmakta ve devlet sönümlenmeye devam ettikçe toplumsal mülkiyetin gerçekleşeceği belirtilmektedir. Böylece, devletin yok olması ile toplumsal mülkiyetin birlikte gerçekleşen bir süreç olduğu belirlenmektedir (Bettelheim,1973,s:50-61). Özet olarak; devlet mülkiyeti doğrudan üretici ile üretim araçları arasındaki kopukluğu tümüyle ortadan kaldırmamakta, doğrudan üreticilerin üretici güçler üzerindeki hakimiyeti anlamına gelen toplumsal mülkiyetin bir ilk biçimi olarak değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği’nde üretim araçlarının devlet mülkiyetine dönüşmüş olmasıyla toplumsal mülkiyete geçişin ilk koşulu gerçekleşmiş olmaktadır (Savran ,1997,s: 31-33).

Üretim araçlarının kolektif mülkiyetine, ağırlıklı olarak devlet mülkiyetine dayalı olarak örgütlenen Sovyet ekonomisinde üretimin maddi temelini hızla arttırılması gereği, ekonomik açıdan geri kalmış bir ülke olması ve kapitalist ekonomileri yakalama ve geçme hedefine bağlanmıştır. Üretimi arttırma amacı üretim araçlarının arttırılması sorununu, emek miktarının ve verimliliğini nasıl arttırılacağı sorununu gündeme getirmiştir (Bettelheim, 1973, s: 180).

Bu çerçevede, Sovyet ekonomisinde üretim yapısı üretici güçlerin gelişim hızının arttırılmasına dayandırılmıştır. Aslında üretici güçlerin düzeyinin yükselmesi bütün toplumsal formasyonlar açısından önemli olmakla birlikte, Sovyet ekonomisinde üretici güçler düzeyini yükseltmek hem çok kısa sürede, hem de büyük bir etkinlikle yapılmak gibi bir zorunlulukla karşılaşmıştır (Burhan ,1989,s:161). Yüksek büyüme hızı ve büyük ölçekli işletmeler ile planlamadaki katı disiplin Sovyet ekonomisinin büyük çapta atılımlar yapmasını sağlamıştır. Bu yolla mekanizasyon düzeyi yükselmiş mekanizasyon arttıkça işçi başına ve adam saat başına verimlilik artmıştır (Burhan, 1989, s:172). Tüm bunlardan Sovyet ekonomik yapılanmasında, üretimin örgütlenmesi kolektif mülkiyet, ağırlıklı olarak devlet mülkiyeti temelinde ve endüstriyel üretimin ağırlıklı olduğu, büyük ölçekli sanayi işletmelerinin yer aldığı bir gelişme stratejisine dayandığı söylenebilir.

Fiyatlar ve ücretlerde Sovyet sisteminde birtakım hesaplama formülleri kullanılarak yönetsel kararlar tarafından belirlenir. Fiyatların belirlenmesine ilişkin yönetsel kararlar, Gosplan’ın fiyat bürosu, Ticaret Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, fiyatlar konusunda yetkili “Goskomtsen” adı verilen devlet komisyonları ve yerel yönetim birimleri tarafından alınır (Gregory.P-R.C.Stuart, 1998,s:133). Dolayısıyla Sovyet sisteminde temel üretim kararları “maddi bilançolar yöntemi”ne dayalı olarak, fiziki göstergelere göre alınır. Fiyatlar bu haliyle bir hesaplama aracı olarak kullanılmaktadır. Sadece reel maliyetlerin göstergesi olma hedefini güden fiyatlar, plan hedeflerinin belirlenmesinde sınırlı bir etkiye sahiptir (Boratav, 1982,s:141). Sovyet fiyat sisteminde endüstrilerin ve işletmelerin kullandığı,

üretim maliyetlerinin bir ifadesi olan “toptan fiyatlar” ve tüketim mallarının piyasada dağılımını gerçekleştirmek üzere kullanılan “perakende fiyatlar” olmak üzere temel olarak iki fiyat yapısından söz edilmektedir. Bunların yanı sıra tarımsal tedarik fiyatları ve kolhozların ürünleri için belirlediği piyasa fiyatları olmak üzere tarımsal üretime dönük fiyatlarda sistem içinde yer almaktadır. Toptan fiyatlar üretim maliyetleri temeline dayalı olarak belirlenir (Gregory.P-R.C.Stuart, 1998,s: 133). Tarım ürünleri dışındaki ürün fiyatlarının aşağı yukarı tümü “toptan fiyat”la belirlenir. Özet olarak, son aşamada ağırlıklı olarak emek maliyetlerini içeren bir maliyet hesaplama yöntemiyle belirlenen, endüstri ortalama maliyetlerine dayalı ve merkezi olarak tespit edilen bir fiyat oluşum sisteminin belirlediği toptan fiyatlar, fiyat sisteminin temelini oluşturmaktadır (Boratav,1982,s:146). Sonuçta kapitalist üretim ilişkilerinden farklı olarak, doğrudan ihtiyaç önceliklerinin belirlediği bilinçli kararlara dayalı bir kaynak dağılımını ifade eden merkezi planlama sisteminde üretim kararları fiziki ölçülere dayalı olarak alınır. Ancak hesaplamada ve sektörler arası değişim ilişkilerinde kolaylık olması amacıyla fiziki hedeflerin değer cinsinden ifade edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla fiziki birimlerin para biçimindeki ifadesi olarak planlama organları tarafından belirlenen fiyatlar sistem içinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra özellikle tüketim malları ve tarımsal üretim alanında toplumsallaşmanın değer yasasını ortadan kaldıracak ölçüde gelişmemiş olması diğer bir ifade ile üretici güçlerin yetersiz gelişmesi nedeniyle bireysel tüketim alanında piyasa kategorilerinin varlığını sürdürmesi fiyat sisteminin bu sektöre ilişkin olarak kaynak dağılımında ve üretim ve tüketim kararlarının alınmasında aktif biçimde kullanımını gerektirmiştir.

Kapitalist sistemde piyasa kategorisi işlevini üstlenen ücretler, Sovyetler Birliği’nde ,emek arzını belirleyen parametrik bir araç olarak, kişisel geliri ifade eden temel bölüşüm kategorisini temsil etmek üzere plan hedefi olmaktadır. Ayrıca emek girdisinin fiyatı olarak maliyetleri ve toptan fiyatları belirleyen önemli bir fonksiyona sahiptir. Ücret ve maaşlar farklı olarak tespit edilir. Kol işçileri “ücretliler”statüsüne girerler, işletmelerde çalışan yönetici-teknik personel “maaş” statüsüne bağlıdır. Kamu personeli ise daha “farklı maaş” sistemine göre gelir elde ederler. Ücret ve maaş sistemi “sosyalist bölüşüm ilişkileri”nin ifadesi olan “herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar” ilkesine göre belirlenmektedir. Ancak bu ilkenin somut olarak belirlenmesindeki güçlük nedeniyle ücret ve maaşların belirlenmesi üç temel unsurdan oluşmuştur. Meslek seçimini ve meslek içi ilerlemeyi temel ücretler ve maaşlar tarifesi etkiler. Seçilen meslekte üstün performansın teşviki, parça başına ücret sistemi,primler, ek ödemeler yoluyla sağlanır. İnsan gücünün plan hedefleri çerçevesinde belirli sektörler ve bölgeler arası dağılımı ise endüstriler veya bölgeler arası ücret- maaş farklılaşması ile gerçekleşir. Özet olarak bir emekçinin geliri, mesleki niteliği (temel ücret), meslek içi bireysel performansı (primler,fazla mesai,ek ödemeler, parça başına ücret sistemi v.b) ve çalıştığı sektör veya bölgenin plandaki öncelik sıralaması (ücret farklılaştırma katsayısı) tarafından belirlenir (Boratav,1982,s: 150-153).

Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde önemli bir işleve sahip olan para- banka sistemi , merkezi planlama yapısı içinde kapitalist sistemden farklı bir anlam taşımaktadır. Buna göre, merkezi planlama çerçevesinde üretim sürecinde oluşan ekonomik artığın artı-değer olarak özel mülkiyete konu olması ortadan kalkmıştır. Ancak hala bölüşüm ilişkilerini tanımlayan ilke“emeğe göre ücret” ilkesidir. Dolayısıyla işbölümü hala devam etmektedir. Bunun yanı sıra tüketim malları alanında ve tarımsal alanda meta üretimi ve meta dolaşımı söz konusudur, dolayısıyla söz konusu alanlarda mübadele değerine dayalı toplumsal ilişkilerin varlığından söz edilebilir. Bu nedenle paranın kullanımı zorunluluğu vardır.

Merkezi planlamaya dayalı toplumsal yapılarda, üretim araçlarının ve kredilerin ulusallaştırılması, iç ticaretin kooperatifleştirilmesi ya da devletleştirilmesi, dış ticarete devlet tekelinin gerçekleştirilmesi tarımın kollektifleştirilmesi, kişisel para birikimine sıkı kısıtlamalar getirmekte ve onun ticari, sanayi, mali sermaye gibi özel sermaye alanlarına dönüşmesini engellemektedir. Paranın servet birikimi işlevi daha proleter devrimin başında tasfiye edilmiştir. Ancak bir değer ölçüsü, değişim aracı ve bir ödeme aracı olma işlevleri devam etmektedir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş toplumunda, geçiş dönemi boyunca sanayinin giderek büyümesi, yeni sanayi dallarının ortaya çıkması ticareti arttırmakta ve ticari ilişkilerin gerek nitel gerekse nicel olarak tanımlanması gerekmektedir. Köy ekonomisinin ve kapalı aile yaşamının tasfiyesi, köylünün emeğini toplumsal düzeye yani para dolaşımı düzeyine aktarması anlamını taşımaktadır. Bunun yanısıra üretici ve tüketicilerin dolaysız kişisel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanabilecekleri güvenilir ve esnek bir araca yani paraya ihtiyaçları vardır. Emeğin üretkenliğinin artırılması, ürünlerinin kalitesinin yükseltilmesi ancak sanayinin en küçük birimlerinde de kullanılabilen ortak bir ölçütün varlığını gerektirmiştir (Trotsky,1998,s:85-86).

Sovyetler Birliği'nde para sistemi, iç ve dış ruble olarak ikiye ayrılmıştır. Dış ruble, dış mali ilişkilerde kullanılmak üzere serbest olarak konvertibil döviz rezervleri ile oluşturulmaktadır. İç ruble ise kendi içinde “banka parası”ve“cari para veya nakit para” olmak üzere ikiye ayrılır. Banka parası devlet işletmeleri ile devletin kurumları arasında geçerli olan bir para birimidir. Banka parasının yaratılmış olmasının nedeni, devlet işletmeleri ile devlet kurumlarının döner sermayeleri için gerekli küçük bir miktar dışındaki bütün nakit fonlarını Gosbank şubelerine yatırmak durumunda olmaları, dolayısıyla özel bir kasaya sahip olmamalarıdır. Her kamu işletmesi için yaptıkları işin niteliğine bağlı olarak Gosbank'ta ayrı bir hesap açılır (Burhan,1989,s:137). Herhangi bir işletme üretiminden plana göre belirlenmiş miktarını, ikmal ve tedarik planınca ve sözleşmelerce belirlenmiş işletme ve kuruluşlara gönderdiğini belgelediğinde resmi fiyatlara dayalı olarak hesaplanan tutar işletmenin banka hesabına alacak olarak,teslimatın yapılacağı işletmenin banka hesabına ise borç olarak işlenir. Dolayısıyla işletmeler sadece ücret ödemeleri için ve belirli bir düzeyi aşmayan diğer ödemeler için nakit bulundurmak durumundadır (Boratav,1982,s:102). İç rublenin diğer bir kullanım şekli olan “cari

para veya kağıt para”, bireyler arası veya bireylerle devlet işletme ve kurumları arasındaki mali ilişkilerde kullanılır. Kolhozlarda cari para kullanmak zorundadır. Çünkü devlet işletmelerinden farklı olarak, parasal varlıklarının tamamını Gosbank’a yatırmak zorunda değildir. Özetle, Sovyet para sisteminde, banka parası hesap akımı olarak gerçekleştiği için dolaşımını ayrıca planlamaya gerek yoktur. Ancak cari veya kağıt paranın dolaşımının planlanması gerekir (Burhan,1989,s:138).

Sovyetler Birliği’nde kredi mekanizması Gosbank Kredi Planı çerçevesinde düzenlenmektedir. Sovyet sisteminde dolaşıma ek nakit para sürme işlemi bir kredi işlemi olarak düşünülmektedir. Ancak, bu yaklaşım, her kredi işleminin cari para yarattığı anlamını taşımamaktadır. Gosbank bir işletmeye kredi açtığı anda, işletmenin elindeki kaynaklarla orantılı bir ödeme olanağı verir. İşletme bu olanağı başka devlet kuruluşlarından mal ve hizmet alımında kullandığında verilen ödeme araçları merkezde “banka parası” biçiminde kalır. Eğer sözkonusu kredi ücret ödemelerinde kullanılırsa ekonomide cari para artışına yol açar. Ekonomiye ne kadar kredi açılacağını merkezi planlama belirler. Dolayısıyla dolaşıma giren nakit paranın miktarını belirleyen “Gosbank kasa planı” ile “Gosbank kredi planının” uyumlu olması gerekmektedir (Burhan,1989,s:141-142).

Sovyetler Birliği’nde işletmeler para araçlarını devlet bankasındaki bir mahsup hesaba yatırmakla yükümlüdür. Kolhozların para araçları da devlet bankasında ya da tasarruf kasalarındaki cari hesaplara yatırılmaktadır. Ayrıca halkın serbest para araçlarının oluşturduğu tasarruf kasalarındaki mevduatlar kredi sayesinde ekonomiye dönmektedir. Böylece kredi, serbest para araçlarının iktisadi gereksinimleri karşılamak üzere planlı bir şekilde kullanılması anlamını taşımaktadır (SSCB:Bil.Ak.,1996, 278-279).

Sonuç olarak Sovyetler Birliği’nde ekonomik yapılanma planlanmış üretim, dolaşım, bölüşüm süreçlerine dayanmaktadır. Bu süreçlerde kullanılan ücret, faiz, fiyat sistemi gibi kategoriler planlamaya yardımcı teknik bir düzenleyici mekanizma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla üretim ve tüketim kararları üzerinde belirleyici bir etkisi yoktur. Diğer bir ifade ile kaynakların dağılımını etkilememektedir. Bu çerçevede merkezi planlama mekanizması kaynakların dağılımını plan hedeflerine bağlı olarak gerçekleştiren kapitalist üretim ilişkilerinden farklı üretim ilişkileri bütünü temsil etmektedir. Bu belirlemenin ardından, merkezi planlama mekanizması, uygulama biçiminden kaynaklanan sorunlar nedeniyle etkinliğini yitirmiş ve 1985 sonrası süreçte kapitalist üretim ilişkilerinin restorasyonuna yönelik bir sürecin içine girmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü Sovyetler Birliği’nde kapitalist restorasyonun başladığı 1985-1991 arasındaki dönemi kapsamaktadır.

III- PLANLAMA –PİYASA BİLEŞİMİ : PİYASA SOSYALİZMİ – 1985-1991 DÖNEMİ

Sovyetler Birliği’nde merkezi planlamanın uygulama biçiminden kaynaklanan sorunlara çözüm arayışı çerçevesinde 1985 yılından itibaren planlama mekanizması içinde piyasa kategorilerinin kullanımının artmasını öngören piyasa sosyalizmi anlayışı ekonomik ve toplumsal yapılanmayı

belirlemiştir. Piyasa sosyalizmi anlayışına göre piyasa kategorilerinin kullanımının artması kaynakların kıtlığı dikkate alınarak etkinliğin sağlanacağını belirlemektedir. Piyasa sosyalizminin planlama mekanizmasının etkinliğini sağlamak amacıyla önerdiği piyasa kategorilerinin kullanımının artırılması merkezi planlamanın dayandığı teorik temele ters düşmektedir. Birinci bölümde ifade edildiği gibi merkezi planlama mekanizması kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında ekonomik ve sosyal yaşamı düzenleyici mekanizma olarak piyasanın yerini almaktadır. Geçiş sürecinde planlama ve piyasa çelişik biçimde bir arada varolmaktadır. Ancak üretim ve tüketim sürecinde toplumsallaşma arttıkça piyasaya gerek kalmayacak dolayısıyla giderek piyasa yerini merkezi planlamaya bırakacaktır. Piyasa sosyalizmi anlayışı planlamanın etkinliğini arttırmak üzere piyasa kategorilerinin kıtlıkları yansıtabilecek biçimde kullanımının artırılması önerisiyle merkezi planlamanın dayandığı teorik yapıya ters düşmektedir. Çünkü piyasa kategorilerinin kullanımının artması piyasanın giderek sönmeye başlayacağı yaklaşımının tersine güçleneceğinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede piyasa sosyalizmi, “üretici güçlerin gelişmesinin, ekonomik yapının karmaşıklaşmasının, ihtiyaçların çeşitlenmesinin belirli bir aşamasında, planlamanın ekonomik gelişmenin önünde bir engel haline geldiği, bu engelin aşılmasının ancak planlamanın yerini giderek piyasanın alması ile mümkün olduğu” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım çerçevesinde piyasa sosyalizmi yaklaşımı, sosyalist devrimin başlangıç koşullarında hızlı sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için geleneksel biçimdeki merkezi planlama mekanizmasının gerekli olduğu ancak üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak modern ekonomik yapılanmaya uygun bir sistem olmadığını belirlemektedir(Savran,1991,s:19). Daha önce ifade edildiği gibi merkezi planlama sisteminin planlama ve piyasa mekanizmalarının her ikisini de içermesi, piyasa kategorilerinin kullanımının iki boyutunu yansıtmaktadır. Daha açık bir ifade ile merkezi planlama sistemi içinde fiyatlar, ücretler gibi piyasa kategorilerinin kullanımı planlama sürecinde hesabi bir nitelik taşımakta ancak piyasa ilişkilerinin devam ettiği tüketim malları alanında ve tarımsal üretimin satışı alanında piyasa mekanizmasındaki gibi parasal araçların fiili kullanımı sözkonusudur. Dolayısıyla merkezi planlama mekanizması içinde bu ikili yapıya bağlı olarak piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak yada planlama mekanizmasının kendi mantığı içinde etkinliğini arttırmak konusunda iki olası durum sözkonusudur. Buna göre merkezi planlama sistemi içinde piyasa kategorilerinin fiili kullanımının tamamen ortadan kaldırılarak piyasanın hiç kullanılmaması mümkün olduğu gibi, tamamen piyasa ilişkileri üzerine kurulu bir planlama sisteminin uygulanması da mümkündür. İkinci durum, çalışanlar ile üretim birimleri arasındaki ilişkilerin düzenlendiği gerçek bir piyasanın varlığını gerektirir. Bu durumda piyasa kategorileri kapitalist ekonomilere benzer bir şekilde kaynak tahsisi ve bölüşüm sorununun birbirinden ayrılmasına olanak tanımaz. Diğer bir ifade ile kapitalist ekonomilerde kaynakların piyasa göstergelerine göre tahsisi aynı zamanda gelir akımları oluşturarak bölüşüm ilişkilerini düzenlemektedir. Dolayısıyla planlama mekanizması içinde piyasa kategorilerinin artması kaynak dağılımı ve bölüşüm süreçlerini birbirine yakınlaştırmaktadır (Boratav,1982,s:412-414)

Piyasa sosyalizmi hakim karar alma mekanizması olarak ademi merkeziyetçi karar alma mekanizmalarını savunur ve bu karar mekanizmalarını piyasa olarak belirler. Bunun yanısıra devlet mülkiyeti ağırlıklı bir mülkiyet yapısını red eder. Piyasa sosyalizmi yaklaşımı yaşanan sosyalist deneyimlerin bir eleştirisi niteliğindedir. Bu yaklaşıma göre sosyalizmin amacı olan sömürünün ortadan kaldırılması, kaynakların toplumsal öncelikler çerçevesinde dağılımı merkezi planlı ekonomilerin yapısal özellikleriyle eşdeğer tutulmuştur. Oysa piyasaların varlığı bu amaçlara ulaşmaya engel değildir. Piyasa sosyalizminde piyasalar kapitalizmdeki piyasalardan farklı olarak sosyalizmin amaçlarını gerçekleştirecek araçlar olarak kullanılır. Piyasa sosyalizmi yaklaşımına göre ekonomik ve toplumsal süreçleri temel düzenleme mekanizması olarak ademi merkeziyetçi karar mekanizmasının (desantralize) kullanılması gerekmektedir. Ademi merkeziyetçi kararların uygulanması konusundaki en etkin yol ise piyasadır. Sosyalist amaçları gerçekleştirecek bir piyasanın oluşumu ise bireysel çıkarlar ile kamu çıkarının denk düştüğü bir mekanizmanın kurulmasını gerektirir. Bunun için kurumsal değişimlere ve reformlara gerek vardır.

Piyasa sosyalistleri piyasanın kaynak dağılımında dolaşım sürecinde ve bölüşüm ilişkilerinin düzenlenmesinde merkezi planlamaya göre sayısız üstünlüklerinin olduğunu belirlemektedirler. Herşeyden önce piyasa mekanizması fiyatlar yoluyla bilgilenmeyi sağlamakta ve kaynaklar uygun alanlara dağılmaktadır. Aynı şekilde piyasanın karlılık mantığına dayanması kıtlıklar ve aşırı üretim durumunda kararların değişmesini ve kaynakların dağılımında etkinliği sağlamaktadır. Piyasa mekanizması fiyat değişimlerine göre üründe ve üretim tekniklerinde yenilikler yapılmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca rekabet piyasanın en önemli üstünlüklerinden biridir. Çünkü rekabet işletmeleri yenilikler yapmaya iter. Rekabetçi piyasa seçiş olanağı sağlar (Arın, 1992, s:8-10).

Piyasa sosyalizmi, çok partili parlamenter sistem içinde üretimin örgütlenmesini birey ve grup inisiyatifine olanak sağlamaya dayandırmaktadır. Üretim kararları alınırken kullanıcıların gereksinimleri ve çalışanların tercihleri dikkate alınmaktadır. Diğer bir ifade ile neyin üretileceğine tüketicilerin gereksinimlerine göre karar verilmeli, nasıl üretileceği ise mevcut kaynakların ve teknolojinin idareli kullanma gereğine göre belirlenmelidir. Yani kaynakların kıtlığına göre belirlenmelidir. Piyasa sosyalizmi anlayışı üretimin örgütlenme biçiminde farklı ölçek ve tekniklerin (büyük ölçekli işletmeler gibi küçük ölçekli işletmelerin) kullanılmasının mümkün olduğunu dolayısıyla farklı üretim birimlerinin de bir arada bulunabileceğini belirlemektedir(Nove, 1991, s: 395-398) .

Piyasa sosyalizmi anlayışı üretimin örgütlenmesiyle birlikte yatırım planlamasını da yatırımın yöneldiği alanların ayırımı yapılarak belirlemektedir. Buna göre yatırım alanları, yeni üretken birimlerin kurulmasını ya da var olanların önemli ölçüde genişletilmesini kapsayan ve yapısal önem taşıyan yatırımlar ile değişen talebe ve yeni tekniklere göre ayarlanan yatırımlar olmak üzere iki biçimde belirlenmektedir. Değişen talebe ve tekniklere göre yapılan yatırımların işletme yönetiminin

sorumluluğunda yürütülmesi, finansmanının ise işletmenin elde ettiği karlardan ya da devlet banka sisteminden alınan kredilerden sağlanması önerilmektedir. Finansman biçimi konusunda genellikle işletmelerin kendi öz kaynaklarının kullanımı veya banka sisteminden kredi alınması önerilmekte, ancak toplumsal bir zorunluluk olarak görülen faaliyetlere bütçeden ödenek ayrılması öngörülmektedir. Kredi mekanizmasının denetim altında tutulması ve banka sistemi tarafından düzenlenmesi ve planlama ile uyumlu olması piyasa sosyalizminin önemle üzerinde durduğu bir noktadır. Büyük yatırımların, planlamanın sorumluluğunda kalması önerilmektedir. Aşırı talep baskısının önlenmesi için kontrollü piyasa yapısı uygulanmalı ve yatırımlar talep dikkate alınarak gerçekleştirilmelidir. İşletmelerin aşırı kar elde etmesini önlemek üzere planlama mekanizmasının talebi olan sektörlerle ilişkin üretim planlamasında yeni üretim birimlerinin kurulmasını teşvik etmesi gerekmektedir. Piyasa sosyalizmi yaklaşımında planlamanın en önemli işlevlerinden biri kartellerin ve tekellerin oluşumunun önüne geçerek, üretim birimleri arasında rekabet ortamı oluşturmaktır. Piyasa sosyalizmi anlayışı ağır sanayi yatırımlarının planlanmasını diğer yatırımların arz ve talep mekanizmasına göre belirlenmesini önermektedir (Nove, 1992,441-444)

Piyasa sosyalizmi yaklaşımı piyasa ekonomisine benzer bir şekilde fiyatların arz ve talep arasındaki dengeye göre maliyetleri ve kullanım değerini yansıtması gerektiğini belirlemektedir. Bu yapı içinde dışsal faydanın olduğu alanlarda sübvansiyon uygulamaları, eğitim, sağlık gibi mal ve hizmetlerin bedava sunulması önerilmektedir. Bunun yanısıra fiyat denetiminin tümüyle kaldırılmasının, bazı üretim alanlarında merkezi üretimin ve yönetimin sürmesi ve yarı tekelci bir yapının sürmesi nedeniyle sakıncaları belirlenmektedir. Ayrıca birtakım temel tarım ürünlerinin fiyatları da merkezin denetiminde kalmalıdır. Tekelci niteliği yüksek büyük devlet işletmelerinin ve tarımsal üretim gibi alanlardaki üretimin fiyatlandırılması dışında diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarının arz ve talep mekanizması tarafından belirlenmesi önerilmektedir. Fiyatlar piyasa kategorisi olarak kullanılmaya başlandığında yani üretim ve tüketim kararlarını etkilediğinde işletme karları tekelci konum dışında da yüksek olabilir. Piyasa sosyalistleri bu durumun üretim alanının doğru seçilmesinin ve üretimde etkinliğin sonucu olduğunu belirlemektedirler. Yani üretim ve tüketim kararları fiyat sinyallerine göre alındığında karların yükselmesi mümkün olmakta bu da üretimin ve kaynakların dağılımının etkinliğini arttırmaktadır (Nove,1992,418-420).

Piyasa sosyalizmi yaklaşımı gerek yapılan işlerin niteliksel farklılığından gerekse yönetim işlevi görece kadroların varlığının kaçınılmaz olmasından dolayı işbölümüne bağlı olarak gelir farklılıklarının, dolayısıyla eşitsizliklerin var olacağını belirlemektedir. Buna göre piyasa sosyalizmi yaklaşımında, gelir farklılıklarının doğurduğu emek piyasası emeğin yönetilmesine ilişkin tek mekanizma olarak kabul edilmektedir. Emek piyasalarının varlığı aynı zamanda emek arz ve talebine göre belirlenen ücret tarifelerinin kabulünü de gerektirmektedir. Devletin buradaki işlevi ücret farklılıklarını ılımlı düzeylerde tutmaktır. Devlet ve kooperatif işletmelerde gelir düzeyleri çok büyük

farklılıklar göstermemeli ve farklılıklar artan oranlı bir vergileme ile giderilmelidir. Piyasa sosyalizmi yaklaşımı küçük ölçekli üretim birimlerinde öz yönetime dayalı çalışma gruplarının üretim etkinliğini arttırdığını saptamaktadır (Nove, 1991,s:428-430).

Sonuç olarak, 1980'lerden itibaren merkezi planlı ekonomilerin sorunlarına çözüm arayışı çerçevesinde piyasa sosyalizmi yaklaşımı alternatif bir sistem olarak uygulama alanı bulmuştur. Yukarıda özetlendiği gibi piyasa sosyalizmi yaklaşımı merkezi planlama mekanizması içinde var olan piyasa kategorilerinin aktif kullanımı yoluyla ekonomik etkinliğin sağlanabileceğini savunmaktadır. Dayandığı kuramsal temel olarak merkezi planlama mekanizmasından tümüyle farklı olan bu yaklaşımın üretimin amacına, örgütlenme biçimine getirdiği farklılıklarla ekonomik ve sosyal süreçlerin değişimi üzerinde baskı yaratabileceği söylenebilir. Herşeyden önce üretimin kamusal alanlar dışında küçük ölçekli firmalar yoluyla arz ve talep mekanizmasına dayandırılması, üretimin amacını toplumsal üretimi artırma yoluyla bireylerin maddi ve kültürel gereksinimlerinin mümkün olan en üst düzeyde karşılanmasını sağlamak olmaktan uzaklaştırarak arz ve talebe göre belirlenen bireysel fayda ve kar maksimizasyonuna bağlamıştır. Bu çerçevede fiyat mekanizmasının etkin kullanımı ve ücretlerin piyasaya bırakılması önerileri piyasa ekonomisinin özelliklerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla piyasa sosyalizmi yaklaşımının aslında düzenlenmiş bir piyasa mekanizması içeriğine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Sovyetler Birliği'nde 1985 'ten itibaren perestorika ile başlayan reform süreci 1990-1991 döneminde yaşanan ağır ekonomik krizin baskısı ile 1992 yılından itibaren piyasa mekanizmasının belirlediği üretim ilişkilerinin gerçekleştirilmesinin nedenini oluşturmuştur.

Bürokratik merkezi planlamanın Sovyetler Birliği ekonomisinde birikimli olarak yarattığı ekonomik etkinsizlik ve buna bağlı olarak büyüme oranlarındaki düşme, ekonomik yapılanmada reform niteliğini taşıyan sürecin başlamasına neden olmuştur. Perestroika'nın ilanından yaklaşık üç yıl sonra, 1988-1989 yıllarında temel tüketim mallarında yaşanan kıtlık şiddetlenmiş ve gittikçe daha çok tüketim malı tayinleme (karneye bağlama)kapsamına girmiştir. Dolayısıyla tüketim malları kıtlığı, Sovyet sisteminin çöküşünü hazırlayan en temel problemlerden biri olarak belirtilmiştir. Gorbaçov ve ekibinin çıkan ekonomik sorunları çözmek üzere uygulamaya koyduğu reformlar merkezi planlamanın yapısını değiştirmemiş , üretim araçlarının mülkiyeti devletin elinde kalmaya devam etmiştir. Gorbaçov'un merkezi planlama kurumlarının ve devlet mülkiyetinin korunması konusunda direnmesi Boris Yeltsin önderliğinde yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Bu sürecin başlama gerekçesi, ekonominin gittikçe kötüleşmesi ve tüketim mallarında yaşanan kıtlıklar olarak açıklanmıştır (Kotz-Weir,1997,s: 73). Boris Yeltsin sürecinin kapitalist sistemle entegrasyonun başlangıç dönemi olduğu söylenebilir.

Sovyetler Birliği'nde perestroika başlayan süreçte işletme özerkliğinin genişletilmesi, para meta ilişkilerinin yaygın kullanımının sağlanması, bireysel faaliyetlerin ve farklı mülkiyet biçimlerinin

teşvik edilmesi ekonomik yapılanmadaki belirgin değişimleri ifade etmektedir. işletme özerkliği çerçevesinde, eski yapıdaki merkezi olarak belirlenmiş detaylı üretim planlarının yerini, gene merkezin hedef üretim düzeyi belirlemesine dayalı bir üretim süreci almıştır. Diğer bir ifade ile yeni yapıda işletmeler merkezin belirlediği hedef bir üretim düzeyine göre üretimlerini sürdürmektedir. Bu üretim yapısı içinde işletmeler ürettikleri ürünün miktar olarak belirlenen bir kısmını “zorunlu devlet siparişleri” yoluyla merkeze aktarmakla yükümlüdür. Ancak zamanla devlet siparişleri işletmenin üretim düzeyinin bir oranı olarak karşılanmaya başlanmıştır. İşletmede kalan ürün ise toptan ticaret yoluyla piyasada satılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla üretim sürecindeki yeni yapılanmanın işletmelere piyasada ürünlerini alıp-satma olanağı tanıdığı ve bu ilişkilerin kapitalist üretim sistemini tanımlayan biçimde ilk girdi ve ürün piyasalarının temelini oluşturduğu söylenebilir. Çünkü elektrik, doğalgaz, işlenmemiş petrol gibi sektörler dışında diğer sektörlerdeki işletmelere bu olanak tanınmıştır. Aynı şekilde fiyat oluşumları konusunda yapılan düzenlemeler çerçevesinde, eski yapıda neredeyse bütün fiyatlar merkez tarafında belirlenirken bu süreçte bazı fiyatlar merkez kontrolünde kalırken diğerleri sözleşmelere dayalı olarak ve giderek serbest biçimde belirlenmektedir. Dolayısıyla fiyat mekanizmasının görece olarak esnekleştirilmesi piyasaların işlemlerini kolaylaştırmıştır.

İşletme yöneticilerine verimlilik kriterine dayalı olarak ücret belirleme yetkisinin verilmesi, perestroika öncesi süreçte maddi özendiriciler, parça başı ücret gibi sistemler yoluyla kısmi olarak var olan ücret farklılığını büyük ölçüde piyasa kategorilerine dayalı olarak belirleme eğilimi taşımaktadır. Buna göre işçi ücretlerinin verimliliğe göre saptanması ve işletme yöneticilerinin bir patron gibi ücret belirleme yetkisine sahip olması yani ücret düzenlemelerinin merkezin denetiminden çıkarılarak işletme yönetiminin takdirine bırakılması emek piyasalarını oluşturma riski taşımaktadır. Ayrıca işletmelerin “mali özerkliği” ve “otofinansman” ilkesi çerçevesinde üretim için kullanacağı kaynakların bir kısmını kendi oluşturacağı fonlardan karşılamak üzere gelirlerinin bir kısmını bünyelerinde tutma yetkisine sahip olmaları zamanla yatırım alanlarını belirleme ve fonlarını arttırmak üzere girişimlerde bulunma yani karlı faaliyet alanlarına kayma riski taşımaktadır (Kotz-Weir, 1997, 79). Diğer bir ifade ile işletmelere tanınan özerkliklerin piyasa ilişkilerini güçlendirerek kaynakların arz ve talep mekanizmasına göre dağılımı riski taşıdığı söylenebilir. Ancak 1987-1989 döneminde bu eğilim henüz somutlaşmamakla birlikte, üretim ilişkileri biçimindeki değişim sürecinin başlangıç göstergelerini ve/veya zeminini oluşturduğu belirlenebilir. Reformlar var olan piyasa kategorilerinin gelişme riskini önlemek üzere, özerkliği genişlemiş üretim birimleri arasında koordinasyonu sağlayacak yeni yerel kurumsal yapılar geliştirememiştir. Bu olumsuzluk işletme yöneticilerinin satış, satınalma ve finansman konusunda yetkilerinin genişlemesiyle birleştiğinde, işletme yöneticilerinin üretim kararlarında etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu gelişim merkezi planlamaya dayalı üretim ilişkilerinden ciddi biçimde sapmaların temelini oluşturmaktadır. Çünkü daha öncede ifade edildiği gibi, işletme yöneticilerinin üretim kararlarında etkinliğinin artması

ile mali özerklik ve ücret ödemeleri belirleme yetkisi birleştirildiğinde üretim ilişkilerinin bir göstergesi olan kaynakların dağılımına ilişkin kararlar giderek merkezden uzaklaşmakta ve işletme bünyesine taşınmaktadır. Dolayısıyla işletme özerkliğine dayalı olarak piyasa kategorilerinin etkinliğini arttırmasıyla beraber üretim ilişkilerinin bu süreçte yavaş olmakla birlikte piyasa mekanizmasına doğru kaydığı söylenebilir.

Üretim ilişkilerindeki tanımlanan yeni yapılanma devlet gelirlerindeki azalma ile birlikte değerlendirildiğinde merkezi planlamaya dayalı üretim ilişkilerinin giderek dönüşüme uğradığı daha net biçimde ortaya çıkmaktadır. Perestroika öncesi dönemde devlet harcamalarının finansmanı için merkezi hükümetin kontrolü altındaki işletmelerden toplanan ve satışları üzerinden dolaylı vergi biçiminde alınan vergiler ciddi bir gelir kaynağı oluşturmakta idi. 1987 reformlarıyla işletme özerkliğinin artmasıyla beraber işletmelerinin gelirlerinin bir bölümünü kendi bünyelerinde tutma yetkileri, onların eski yapıdan farklı biçimde yeni bir vergi yapısına dayalı olarak vergilendirilmelerini gerektirmiştir. Ancak perestroika sürecinde işletme gelirlerinin vergilendirilmesini sağlayacak vergi düzenlemelerinin yapılmamış olması devlet harcamalarını karşılayacak kamu geliri oluşturulamamasına neden olmuştur (Kotz-Weir, 1997, s:79-80).

Sonuç olarak perestroika döneminde merkezi planlama kurumları korunmakla birlikte üretim ilişkilerinde piyasa yöneliminin kısmi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Piyasa yönelimi ve merkezi planlama kurumlarının bir arada var olması üretim (arz) ve dolaşım (talep) sürecinde tikanıklıklara yol açmıştır. Diğer bir ifade ile üretim hedefleri çerçevesinde üretim planlanmakta ancak işletme özerkliği çerçevesinde dağılım ve değişim ilişkileri görece olarak piyasa kategorilerine dayalı olarak düzenlenmektedir. Böylece üretim kararlarının büyük oranda merkezi kontrol altında kalması nedeniyle kaynak dağılım mekanizmasında oluşan sapmalar mal piyasasından başlamak üzere ekonomik kriz eğilimini güçlendirmiştir. Ayrıca değişime uygun olarak parasal ve mali altyapının oluşturulması konusundaki eksiklik bütçe açıklarına yol açarak finansal kriz eğilimini güçlendirmiştir. Ancak bu süreçte kriz eğilimlerinin, merkezi planlama kurumlarının varlığını sürdürmesi nedeniyle piyasa dengesizliği biçiminde ortaya çıktığı söylenebilir.

1990-1991 dönemi perestroika ile birlikte uygulamaya konulan reformlar sonucunda ortaya çıkan piyasa dengesizliği biçimindeki sorunların ekonomik bunalıma dönüştüğü bir süreç olarak tanımlanabilir. Reform uygulamalarının Sovyetler Birliği'nin sosyo-ekonomik yapısını tanımlayan merkezi planlama mekanizmasının işleyiş biçimi ile doğal bir çelişki içine girmiş olması 1987-1989 döneminde ortaya çıkan piyasa dengesizliklerinin ekonomik bunalıma dönmesine neden olmuştur. Ancak vurgulanması gereken önemli bir nokta iki farklı üretim ilişkisi biçimini tanımlayan merkezi planlama ve piyasa mekanizmasının bir arada var olmasının getirdiği çelişkilerin yanısıra piyasa yönelimli herhangi başka reform önlemlerinin de benzer ekonomik kriz eğilimlerine yol açmasının kaçınılmaz olduğudur. Bunun en önemli nedeni ise, kapitalist sermaye birikiminin içinde kriz

eğilimlerini barındırması ve krizlerin sermaye birikiminin sürdürülmesini sağlayan en önemli etken olmasıdır. Yani faiz, ücret, kar gibi piyasa kategorilerinin kullanımı nedeniyle üretim ve dolaşım alanında oluşan dengesizlikler reformların uygulama biçimi ne olursa olsun piyasa dengesizlikleri biçiminde kendini gösteren ekonomik krizleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla 1990-1991 döneminde ciddi boyutlara ulaşan ekonomik bunalım üretim ve dolaşım alanı arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Bu dengesizlikler Sovyet ekonomisini 1992 yılında uygulamaya konulan istikrar ve yapısal uyum programlarına götürmüştür. Bu noktada 1987-1989 döneminde parasal araçların kullanımının artması sonucunda oluşan ekonomik dengesizliklerin üretim ve dolaşım alanındaki yansımaları, üretim sürecinin tıkanması, işletme özerkliğine dayalı olarak oluşan kendiliğinden (spontan) özelleştirme sürecinin mülkiyet yapısında oluşturduğu tıkanıklık, kredi genişlemesi ve parasal genişleme ve buna bağlı olarak oluşan bütçe krizi ve nihayet hiperenflasyon biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu süreçteki en önemli nokta, Perestroika döneminde işletme özerkliğinin artması giderek özel sermaye birikiminin kaynağını oluşturarak merkezi planlamaya dayalı üretim ilişkilerinin gayri resmi olarak piyasa ilişkilerine doğru kaymasına neden olmuştur. Reformlar ilerledikçe değişim ve dolaşım alanındaki piyasalaşma mülkiyetin değiştirilmesi konusundaki tartışmalara kaymıştır. Ancak mülkiyetin dönüşümünden önce özel mülkiyetin kurulmasını sağlayacak özel birikimin oluşturulması gerekmektedir. Bu çerçevede işletme özerkliğinin genişletilmesi özel birikimin oluşmasında ve üretim ilişkilerinin piyasa mekanizmasının gerekleri doğrultusunda dönüşümünde önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Rusya'da mülkiyet biçimi konusundaki tartışmalar asıl olarak 1989 yılında başlamıştır. Perestroika ile 1986 yılında uygulamaya konulan önlemler, devlet mülkiyetini temelde korunmakla birlikte küçük bireysel mülkiyete ve işçi-köylü kolektiflerinin oluşturduğu kooperatif mülkiyetinin genişletilmesine izin vermiştir. 1988 yılındaki kooperatifler kanunu devlet işletmeleriyle birlikte üretim yapacak kooperatiflerin ve anonim şirketlerin kurulmasına izin vermiştir (Chossudovsky, 1998,273). Dolayısıyla perestroika döneminde belli koşullara bağlı olmakla birlikte küçük ölçekli bireysel mülkiyet alanının genişlediği söylenebilir. Perestroikanın son dönemlerinde piyasa yönelimli reform önlemlerinin artmasına paralel olarak mülkiyet biçimi konusunda bütün mülkiyet biçimlerine (devlet, kooperatif, bireysel mülkiyet) “eşit statü” tanınmasını savunan yaklaşım ağırlık kazanmıştır. Sonraki aşamada Sovyet işletmelerinin anonim şirket statüsüne sahip olmalarının avantajları vurgulanmıştır. Nihayet kapitalizme yönelimin kendini net olarak hissettirdiği 1990 yılından itibaren işletme sahipliğinin işlerin yönetiminde ve üretim düzeyinin artmasında daha etkin olacağı yaklaşımı ağırlık kazanmış ve özel mülkiyetin kamu mülkiyetine göre üstünlüğü belirtilmiştir. Bu çerçevede işletmelerin devlet mülkiyeti yerine çalışanların yada yerel ve bölgesel kamu kurumlarının mülkiyetine doğru dönmesi gerektiği savunulmuştur. Sonuçta mülkiyet konusundaki bu değişim devlet işletmelerinin kapitalist firmalara dönmesini sağlayan özelleştirmelerin başlangıç noktasını oluşturmuştur (Kotz-Weir, 1997, 84-85).

Sonuç olarak 1990-1991 döneminde Sovyetler Birliği'nin içine düştüğü ekonomik bunalım G-7'lerin ve uluslararası finans kurumlarının hızla piyasa mekanizmasının kurulması ve özelleştirmenin gerçekleştirilmesi için vermeyi kabul ettikleri batı yardımlarının yolunu açmıştır. 1991 yılında piyasa mekanizmasının yerleştirilmesi ve hızla özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi karşılığında Sovyetler Birliği'ne büyük miktarda dış yardım sözü verilmiştir. Sonuçta gerek ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım koşulları gerekse serbest piyasa yaklaşımını benimseyen politik görüşün ağırlıkta olması 1992 yılında uluslararası finans kuruluşlarının önerdiği neo-liberal politikaların uygulanmasını kolaylaştırmıştır.

IV-PİYASA EKONOMİSİNİ GERÇEKLEŞTİRİLMESİ: 1992-1998 DÖNEMİ

Sovyetler Birliği'nde uygulanan reformlara bağlı olarak ortaya çıkan üretim düşüşleri ve oluşan yapısal sorunlar kapitalist sisteme özgü ekonomik bunalımların oluşmasının yolunu açmıştır. Sovyetler Birliği'nde üretim (arz) ve dolaşım (talep) alanları kaynak dağılım mekanizmasının dayandığı merkezi planlama tarafından düzenlenir. Merkezi planlama sisteminde asıl olan üretimin planlanmasıdır. Dolaşım alanı üretim alanındaki hedeflere uygun olarak düzenlenir. Ayrıca üretimin hedefi karı maksimize etmek değil en yüksek üretim düzeyini gerçekleştirmektir. Dolayısıyla merkezi planlama sistemi içinde kapitalist sisteme özgü ekonomik krizlerden söz etmek mümkün değildir. Kapitalist ekonomilerde krizlerin kaynağı üretim alanı olmakla birlikte dolaşım alanında kendini göstermektedir. Yani krizler makro ekonomik dengesizlikler biçiminde ortaya çıkar. Bunun nedeni kapitalist sistemde kaynak dağılım mekanizmasının ücret, faiz, kar gibi piyasa kategorilerine dayalı olarak gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla kapitalist sistemde üretim alanında başlayan sermaye birikimindeki tıkanıklık, birikimin realize edildiği alan olan dolaşım alanında, sermaye birikiminin gerekleri çerçevesinde piyasa kategorilerinin yeniden düzenlenmesi ile giderilmektedir. Bu düzenleme istikrar ve yapısal uyum politikalarıyla gerçekleştirilir. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nde merkezi planlamaya dayalı üretim sürecinde ortaya çıkan sorunlar üretim alanı içinde çözümlenmiş ancak 1970'lerin ortalarından itibaren üretken kaynakların yetersiz kalması ve bürokrasinin güçlenmesi üretim alanındaki sorunları arttırmış ve verili koşullar içindeki çözüm olanaklarını daraltmıştır. Dolayısıyla bu süreç merkezi planlama sisteminde reform hareketleriyle sonuçlanmıştır. Reform hareketleri, merkezi planlama sistemi içinde var olan ancak kapitalist sistemdeki işlevlerinden farklı olarak pasif bir kullanımı olan piyasa kategorilerinin öne çıkarılmasına yol açmıştır. Süreç içinde piyasa yönelimli reform uygulamaları ile merkezi planlama mekanizmasının bir arada var olmasının oluşturduğu çelişkiye bağlı olarak kapitalist sistemde olduğu gibi üretim alanında ortaya çıkan bunalım(Sovyet ekonomisi için kullanım değerinin eksik üretimi) dolaşım alanında kendini göstermeye başlamıştır. Çünkü perestroikanın ikinci döneminden itibaren (1987 yılı ve sonrası) kaynak dağılımı temel olarak merkezi planlamaya dayanmasına rağmen piyasa kategorilerinin ağırlığının artması dolaşım alanında piyasa kategorilerinin kullanımını arttırmış ve karaborsa

piyasalar yoluyla kaynakların kullanımının plan dışı alanlara kaymasına yol açmıştır. Yani özellikle perestroikanın son döneminde özel sermaye birikiminin gerçekleşmesi (realize edilmesi) dolaşım alanında karaborsa piyasalar yoluyla sağlanmıştır. Sonuç olarak piyasa kategorilerinin varlığını hissettirdiği ve kullanım alanının genişlediği 1987 yılından itibaren Sovyet ekonomisi kapitalist ekonomilerin karşılaştığı ekonomik bunalıma açık hale gelmiştir.

Rusya'da 1991 yılının sonlarına doğru hiperenflasyon şeklinde kendini gösteren ekonomik bunalım piyasa ekonomisine geçişte yapısal önlemlerin aşamalı olarak uygulanması yerine önceliğin ekonomik bunalımı aşmak üzere acil olarak uygulanması gereken istikrar programına verilmesini gerektirmiştir. İstikrar programları yoluyla ekonomideki dengesizliklerin yumuşatılması ve yapısal dönüşümün ekonominin görece istikrarının sağlanmasıyla birlikte gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ekonomik bunalımlar 1992 yılından itibaren neo-liberal içerikli şok istikrar politikası önlemlerine dayalı araçlar kullanılarak çözülmeye çalışılmıştır. Neo-liberal politikalar kapitalist sistem içinde devletin piyasayı düzenleyici müdahalelerinin en düşük düzeye indirilmesini gerçekleştirecek politika araçlarının seçimini önermektedir.

Hiperenflasyon yaşayan bir ülkede enflasyon şoklarını kontrol altına almak ve yayılma mekanizmalarını bastırmak üzere neo-liberal içerikli şok istikrar politikaları çerçevesinde alınması gereken acil önlemler kısaca şöyle ifade edilmektedir. Herşeyden önce kamu sektörü açıklarının doğru belirlenmesi ve düzeltilmesi ekonomik istikrarın sağlanmasındaki en temel unsurdur. Bunun için kamu gelirlerini arttırmak üzere kısa dönemde alınması gereken önlemler; kamu sektöründe fiyatları yükseltmek, vergi toplamadaki gecikmeleri en aza indirmek, verginin ödenmesini sağlayıcı önlemler almak, uzun dönemde ise; daha geniş bir vergi tabanı ve yeni vergileri içeren bir vergi reformunu uygulamak olarak belirlenmektedir. Kamu harcamaları alanında ise kısa dönemde, sübvansiyonların büyük bir bölümünü kesmek ve yatırımları ertelemek acil önlemler arasında yer almaktadır. Uzun dönemde kamu harcamaları devlet-ekonomi ilişkisinin kurulma biçimine göre belirlenmektedir. İkinci olarak merkez bankası bağımsızlığına bağlı olarak pasif bir para politikasından aktif bir para politikasına kesin bir geçiş gereklidir. Merkez bankasının özerkliğine dayalı olarak oluşacak bu yeni parasal yapı anti-enflasyonist görünümün açıkça gerçekleştirilmesi kadar kesin sonuçlar vermez. Üçüncü önlem ücret sözleşmeleriyle ilgilidir. Buna göre reel ücretleri düşürmek üzere endekslemeye izin verilmemesi ve ücret tavanının belirlenmesi alınabilecek önlemler arasındadır. Dördüncü olarak bütçe ve ödemeler dengesini sağlamak üzere yapılan stand-by anlaşmaları istikrar programlarının vazgeçilmez unsurudur. Sovyetler birliğinde istikrarın sağlanması için bunların yanı sıra daha katı önlemlerin alınmasının gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Hansson, 1992, s:80).

Yukarıda özetlendiği biçimiyle çizilen bu çerçeve uluslararası finans kurumlarının az gelişmiş ve gelişmekte olan kapitalist ekonomilerin dünya kapitalizmi ile bütünleşmelerini sağlamak üzere geliştirmiş oldukları önlemleri içermektedir. Kapitalist dönüşüm yaşayan eski merkezi planlı

ekonomilerde dünya kapitalizmi ile bütünleşme çerçevesinde benzer politika araçlarını kullanmak durumunda kalmışlardır. Buna göre, iç ve dış ticareti serbestleştirmek buna bağlı olarak fiyat kontrollerinin kaldırılması, böylece ekonominin piyasa mekanizması çerçevesinde disipline edilmesi ilk politika aracı olarak önerilmektedir. İkinci olarak ekonominin bozulan makro-ekonomik dengelerinin sıkı para ve maliye politikaları ile yeni birikim sürecine uyumlaştırılması gerekmektedir. Üçüncü olarak özelleştirmeler yoluyla mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi gerekmektedir. Son olarak devletin kaynak dağılım mekanizması üzerindeki etkinliğinin sınırlandırılması önerilmektedir. Diğer bir ifade ile devletin düzenleyici ve kural koyucu rolü, bütün düzenlemelerin piyasa tarafından yapılmasıyla sınırlandırılmaktadır. Böylece özel sektörün önderliğinde piyasa ekonomisinin oluşturulması amaçlanmaktadır.

Piyasa ekonomisini oluşturulmasının en temel unsuru mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesidir. 1992 programında yer alan önlemler çerçevesinde bu dönemde blok özelleştirmeler ile mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü gerçekleştirilmiştir. Blok özelleştirmeler sonrasında mülkiyetin yeniden dağılımı üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada blok satış paylarının ikincil piyasalarda yatırım kurumları, bankalar ve elinde özelleştirme kuponları bulunan çalışanlardan satın alınmasıyla mülkiyetin yeniden dağılımı sözkonusu olmuştur(Radygin, 2000,s:6-34). 1987-1991 dönemindeki spontan özelleştirmelerin dışında yasal olarak mülkiyet dönüşümünü içeren geniş ölçekli özelleştirme programları, 1992 yılında “Devlet Mülkiyet Komitesi” yönetiminde, blok satış yöntemiyle başlamıştır. Blok satışla yapılan özelleştirmenin ilk adımını özelleştirme kapsamındaki orta ve büyük ölçekli devlet işletmelerinin hisse senetlerinin (kuponların-voucher) halka satılması oluşturmaktadır. (Gregory-Stuart, 1998, 300-3001). Uygulanan özelleştirme programları sonucunda işletme paylarının sadece %18’i açık arttırma yoluyla satılmıştır. Anonim şirketlerin özelleştirilmesinin yaklaşık olarak %75’i çalışanlarına satış yolu ile gerçekleşmiştir. 1994 yılında devlet işletmelerinin 2/3’si gerek halka arz gerekse çalışanlarına devir yoluyla özelleştirilmiştir. Böylece işletmelerin mülkiyetinin yasal biçimi devletten özel sektöre kaymıştır. Bunun bir ifadesi olarak, 1994 yılının sonunda toplam sanayi üretiminin yaklaşık olarak %78’i ve toplam istihdamın %69’u devlet işletmeleri dışındaki işletmeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte devlet özelleştirilen işletmelere yıllar itibarıyla oranı düşmekle birlikte yaptığı sübvansiyonları sürdürmüştür (Kotz-Weir,1997, s:172).

2000 yılında resmi rakamlara göre Rusya GSYİH’nın yaklaşık %70’inden fazlasını özel sektör gerçekleştirmiştir. Belirtmek gerekir ki Rusya’da piyasa ekonomisine geçiş programının uygulanmaya başladığı 1992 yılında bu yana özel sektörün genişlemesi devlet işletmelerinin özelleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiş yeni özel şirketler oluşturulmamıştır. Oluşturulan orta ve küçük ölçekli işletmelerin mülkiyeti de ağırlıklı olarak yönetici firmalardadır. Ayrıca kapitalist ekonomik yapının oluşturulma çabalarına rağmen Rusya’da piyasaların rekabetçi bir yapı kazanmamış olması yeni özel işletmelerin oluşturulmasını engellemektedir(Broadman,2001,,s:23-24). Bunun en önemli gerekçesi Rusya’da

1992 reformları ile oluşturulan piyasa mekanizmasının gelişmemiş olmasıdır. Başka bir deyişle kapitalist ekonomilerde piyasa mekanizması belirli düzenlemeler ve kısıtlılıklar içerir. Yasalar yoluyla yapılan bu düzenlemeler piyasada rekabetin oluşmasını ve denetlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla özel mülkiyete dayalı piyasa mekanizmasının oluşturulması için yasal düzenlemelerin ve rekabete dayalı altyapının hazırlanması gerekmektedir. Böylece yeni özel işletmelerin oluşturulması mümkün olabilir. Ancak yasal çerçeve ve rekabetçi alt yapı oluşturulduktan sonra büyük ölçekli devlet işletmelerinin ve tekellerinin özelleştirilmesi gerekir. Yasal alt yapı hazır olmaksızın özelleştirilen devlet tekelleri ve işletmeleri büyük ölçekli özel tekelere dönüşmüş olur. Rusya'da daha önceki yapıda piyasa mekanizmasının tüketim alanı ve tarımsal alan ile sınırlı kalması ve az sayıda firmanın faaliyet göstermesi rekabetçi bir piyasanın işleyişi yönündeki alt yapının olmaması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Gosplan ve Gosstab gibi dağılımı düzenleyen kurumların, piyasa mekanizmasına özgü kurumsal yapılar oluşturulmadan kaldırılmış olması perakende ve toptan satış ağının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra iflas düzenlemeleri ve muhasebe pratiği gibi piyasa mekanizmasına özgü yasal düzenlemelerin olmaması özelleştirilen büyük ölçekli işletmelerin özel tekelere dönüşmesine neden olmuştur(Goldman, 2000,s:3-4)

Rusya'da uygulanan özelleştirme politikaları başlangıçta devlet işletmelerinin çoğunluk paylarının çalışanlara satılmasını kalanını da eşit paylarla halka satılması biçiminde uygulanmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi özelleştirilen işletmelerin senetlerinin ikincil piyasalarda satışa konu olması, işletme hisselerinin eski yönetici grubun (nomenklatura) eline geçmesinin yolunu açmıştır. Diğer bir ifade ile önemli hisselerin büyük bir bölümü eski yöneticilere veya onların kontrolündeki kişilere satılmıştır. Rusya'da özelleştirme sürecinin bu şekilde yönleneceği bir anlamda kaçınılmaz bir gelişmedir. Bunun en önemli nedeni eski yönetici grup, parti eliti ve organize suç gruplarının perestroika sürecinde ve öncesinde elde ettikleri yatırılabılır fon birikimine sahip olmalarıdır. Eski yöneticilerin eline geçmeyen hisselerde yüksek enflasyona rağmen üzerinde yazılı bedel karşılığında spekülasyon yatırım şirketleri tarafından satın alınmıştır. Daha sonraki aşamada stratejik önemi nedeniyle özelleştirme dışı bırakılan işletmeler kredi karşılığında özel bankaların işletmesine verildi (loans for share). 1995 yılında uygulamaya konulan bu yöntemden sonra bir sonraki yıl devletin borçlarını ödeyememesi nedeniyle kullanım hakkı mülkiyetin devrine dönüşmüştür. Özelleştirme politikaları dışında doğal gaz, maden ve metal ihrac eden işletmelerin elde ettikleri karlar vergi dışı tutularak devlet bütçesinden dolayı bir aktarım gerçekleştirilmiştir(Meshikov, 2000,s:112-113). Böylece özelleştirme programları sonrası mülkiyetin yeniden dağılımı gündeme gelmiştir. Mülkiyet dönüşümü özel birikimin kaynaklarını da belirlemektedir. Buna göre 1992 sonrasında Özel birikimin kaynakları doğal gaz ve maden ihracı, kentlerdeki binaların ve arsaların mülkiyetine veya kontrolüne sahip olmak, devlete borç para vermek, ticaret ve spekülasyon, kamu fonlarının yasa dışı yollardan edinilmesi gibi alanlardan oluşmuştur (Kotz,2001,s:157-181).

Piyasa ekonomisinin diğ er bir unsuru mülkiyet ilişkilerinin dönüşümüne bağı lı olarak işgücü piyasalarının oluşmasıdır. İşgücü piyasalarının oluşturulmasının yöntemi ise, yedek işgücü oluşturacak önlemleri uygulamaktır. Diğ er bir ifade ile önceki yapıda var olan tam istihdam garantisinin işsizliğı arttırarak ve düşük ücret politikalarıyla kaldırılması gerekmektedir. Bu çerçevede 1992 reformlarının önemli bir etkisi işgücü piyasalarının düzenlenmesi üzerine olmuştur. Rusya'da piyasa mekanizmasının yerleştirilmesine bağı lı olarak kitlesel işsizliğin artacağı beklenmiş, ancak dönüşüm süreci yaşayan diğ er ekonomilerle karşılaştırıldığında 1995 yılına kadar üretim neredeyse %50 oranında düşmesine rağmen, açık işsizlik oranı görel olarak düşük düzeyde kalmıştır. Reform sürecinde Rusya'da işgücü piyasasının oluşturulması konusunda diğ er ülkelerden farklı bir gelişme yaşanmıştır. Buna göre, bu süreçte istihdam ve ücret arasındaki standart ilişki, düşük işsizlik oranı ve ücret ödememe arasındaki ilişkiye dönüşmüştür. 1996-1998 yılları arasında işçilere ücretlerin borçlanması veya ücret ödemelerinin ertelenmesi Rusya'nın ekonomik gelişmesinin en çarpıcı yanlarından birini oluşturmaktadır.

1992-1997 arasında işgücü piyasasının düzenlenmesi konusunda radikal adımlar atılmamıştır. Bunun en önemli nedeni, işsizlik oranının aşırı yükselmesinden duyulan tedirginliğin yanı sıra sanayi işletmelerinin yeniden yapılanma sürecinde kapanma endişesi olduğu belirlenebilir. Çünkü eski Sovyetler Birliğı dönemindeki yapılanmaya bağı lı olarak Rusya'nın nüfusunun büyük bir çoğunluğu ücretli çalışanlardan oluşmaktadır. Ayrıca işgücü piyasalarının düzenlenmesi konusunda radikal önlemlerin alınması, sosyal güvenlik düzenlemeleri yapmasını ve kamu sektöründe düşük ücret politikasının uygulanmasını gerektirmektedir. Ancak hükümet sıkı bütçe kısıtını ve radikal mali düzenlemeleri uygulamaktan kaçınmıştır. Bunu yanı sıra kamu sektörünün bütününde ücretlerin enflasyona endekslenmesi şeklinde baskılar oluşmuştur. Sonuç olarak istihdamı korumaya dönük var olan sistem işletmeler ve kamu sektörü içinde büyük oranda korunmuştur. Bunda işsizliğin oluşturacağı toplumsal bunalım korkusunun etkisi büyüktür. Ya istihdam korunmuş yani firmalar işçi çıkarmamışlar yada istihdam olanaklarını görel olarak genişletmişlerdir. Bunu sonucunda gerek hükümet gerekse toplum kitlesel işsizlik yerine esnek emek piyasası düzenlemelerini tercih etmiştir. Emek piyasalarının düşük işsizlik oranı-ödenmeyen ücretler biçiminde düzenlenmesi, gelirin yeniden dağılımında sosyal maliyetin büyük bir bölümünün politik ve ekonomik güçten yoksun gruplar üzerine kaymasına neden olmuştur (Gimpelson, 2001,25-26).

Rusya'da kapitalist dönüşümün en önemli düzenlemelerinden birtanesi banka ve finans sisteminin düzenlenmesidir. 1992 reformlarıyla birlikte tek banka sisteminin yerini merkez bankası ve ticari bankalar üzere çift banka sisteminin almıştır. Bu ayırım ile merkez bankasının kapitalist sistemdeki gibi para arzının kontrolü işlevini üstlenmesi buna karşılık ticari bankaların piyasanın kaynak ihtiyacını karşılaması amaçlanmıştır. Ticari bankaların çoğunun sahibi eski yönetici sınıf ve parti elitleridir. 1992 sonrası uygulamalarda ticari bankaların güçlenmesinde devlet kaynaklarının

kullanıldığı görülmektedir. Buna göre ticari bankaların pasif toplamında devlet mevduatlarının payı %2 düzeyinde kalırken devletin gelirlerinin nakit hareketleri %90 oranında ticari bankalardan yapılmaktadır. Bankalar yapılan her para transfer işleminden %7 oranında komisyon alırlar ayrıca hükümet fonlarından kullanılmamış paraları da kısa vadeli kullanarak büyük gelir elde etmektedirler. Böylece Rusya'daki ticari bankaların kârlarının temel kaynağının devlet fonları ve kaynaklarının kullanımı olduğu söylenebilir. Reform sürecinin başlangıcından itibaren üretimin giderek düştüğü ve yüksek enflasyon oranının yaşandığı bir ekonomide bankaların mevduatlara yüksek oranlı faiz uygulayabilmeleri banka gelirleri içinde devlet fonlarının yanı sıra spekülative kazançlarının da olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Menshikov, 2000, 114-115). Sonuç olarak, Rusya'da piyasa mekanizmasını gerçekleştirmek üzere yapılan banka ve finansman düzenlemeleri üretim süreci ile ilişkilendirilmemekte ve spekülative kazançların kaynağını oluşturmaktadır. Rusya yüksek faiz oranları ile kısa vadeli yabancı sermaye için oldukça cazip bir yatırım alanı oluşturmuştur. Ancak Rusya'da bankacılık sisteminin oluşum ve işleyiş biçimi, piyasa mekanizmasına özgü ekonomik yapılanmanın gerektirdiği yatırılabılır fonları oluşturmak yerine finansal akımlar üzerinden spekülative karların edinildiği bir yapı kazanmıştır. Sonuç olarak Rusya'da bankacılık sistemi bankacılık faaliyetleriyle uğraşanlar için bir gelir kaynağı oluşturmuş ancak dışarıya net kaynak transferinin de aracı olmuştur. Dolayısıyla banka ve finansman sisteminin Rusya'da kapitalist üretim ilişkilerini oluşumunu zayıflattığı söylenebilir.

1992 yılından sonra izlenen reform sürecinin Rusya ekonomisi üzerindeki etkileri değerlendirilirken genel olarak üç aşamadan söz edilebilir. "Gaidar dönemi" olarak ifade edilen ilk aşama 1992 yılını kapsamaktadır. Fiyatların serbest bırakılması yoluyla ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilerek kaynakların piyasa mekanizması içinde dağılımı sağlanmış, paranın iç konvertibilitesi kabul edilmiş ve yılın sonunda özelleştirme programları gerçekleştirilmiştir. Bütün bu önlemler Rusya ekonomisini derin bir durgunluğun içine sokmuştur. 1992 yılında GSYİH yaklaşık %14.5 civarında düşmüştür. Reel para arzı azalırken, tüketici fiyatları 26 kat artması hiperenflasyonun göstergesidir. Bütün bunların sonucunda halkı harcamalarının reel olarak %31.6 oranında düşmesi yaşam standardının önemli ölçüde düştüğünü ifade etmektedir.

Reform sürecinin ikinci aşaması "Chernomyrdin dönemi" olarak ifade edilebilir. 1993-1998 dönemini kapsayan bu süreçte özelleştirmeler yoluyla devlet dışı sektörün ekonomi içindeki ağırlığı artmış, sermaye piyasası oluşturulmuş, böylece devletin borçlanma kaynağı piyasalara yönelmiş, tipik piyasa ekonomisinde olduğu gibi çift banka sistemi (merkez bankası ve ticari bankalar) oluşturularak kredi mekanizmasının piyasalaşması sağlanmıştır. Bu dönemdeki makroekonomik göstergeler reform sürecinin beklenen istikrarı sağlamadığını ifade etmektedir. Buna göre resmi verilere göre GSYİH 1993-1996 döneminde %30 civarında, sanayi üretimi %36.3, sermaye yatırımları ise %50.6 oranında düşmüştür. Bu dönemde enflasyon ve finansal istikrarın sağlanması için alınan önlemler yeni finansal

sorunlar yaratmıştır. Özellikle kamu finansmanının piyasadan borçlanma ile gerçekleştirilmesi bu sorunların temelini oluşturmaktadır. Bütçe açıklarını enflasyona yol açmadan finanse etmek üzere maliye bakanlığı merkez bankası ile kısa vadeli hazine bonosu (GKO) çıkarmıştır. Ancak devlete borçlanma yoluyla kaynak sağlaması amacıyla oluşturulan devlet tahvilleri piyasası kısa sürede finansal problemlerin kaynağı haline gelmiştir (Nekipelov,1999,s:1-3)

Devlet tahvilleri piyasası çok yüksek faiz oranları ile yatırımcılar için büyük fırsatlar oluşturmuştur. Diğer bir ifade ile spekülâtif gelirlerin önemli bir bölümü bu piyasadan edinilmiştir. Bunun yanısıra 1996 yılında devlet tahvilleri piyasasına yabancı yatırımcıların da girmesine izin verilmiştir. Sonuçta Rusya bu uygulama ile büyük bir yabancı sermaye akımına uğramıştır. Yabancı yatırımların payı 1995 yılında 0.8 milyon dolar iken 1997 yılında 46.4 milyona yükselmiştir. Bunun sonucunda kısa vadeli devlet tahvillerinin reel getirisi ruble olarak %15 oranında azalmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak Rusya'da ticari bankaların döviz mükellefiyetleri kısa vadeli yabancı sermayenin yurt dışına çıkışı ile artmıştır(Nekipelov,1999,s:2).

Chernomyrdin dönemi boyunca reel sektör sürekli küçülmüştür. Ayrıca bu dönemin reel sektör üzerindeki en büyük etkisi trampa işlemlerinin reel ekonomiye hakim olmasıdır. Bu dönemde Rus üretim işletmeleri gelirlerinin ancak %40'ını paraya çevirebilmektedir. Parasızlaşma (demonetizasyon) kapitalizmin en önemli özelliği olan kâr elde etme olanaklarını kısıtlamıştır. İşletmeler kar elde etmekten çok parasal gelirlerini arttırma güdüsü ile hareket etmektedir. Çünkü para hacmi son derece düşüktür ve bu nedenle ücretler ödenememektedir. Sonuçta piyasa mekanizmasının oluşum çabaları içinde paranın kullanımına bağlı değişim ekonomisinin öğeleri oluşmamıştır. Piyasa mekanizması özel ticaret bankaları, borsa işlemleri ve yasadışı para piyasası işlemleri üzerine yoğunlaşmış, kapitalist ekonomideki işlevini yani parasal ödemeleri kolaylaştırma ve reel sektöre yatırılabilir fon oluşturma işlevini yerine getirmemiştir (Menshikov,2000,s:126-128).

1992 yılından başlayarak reel sektörün sürekli gerilemesi enerji ve metal sektörü dışındaki diğer firmaların teknik olarak iflasına neden olmuştur. Rusya endüstrisi toplam on sektöre ayrılmıştır. Bu sektörlerden biri olan elektrik enerjisi sektörünün mülkiyeti hala devlete aittir. Resmi istatistiklere göre diğer dokuz sektörden yalnızca petrol ve işlenmemiş metal üreten sektörler 1998 yılında pozitif kar elde etmiştir. 1996 ve 1997 yılında petrol şirketlerinin kârı devlet mülkiyetindeki elektrik enerjisi sektörü hariç, sanayi sektöründeki diğer işletmelerden daha yüksek oranda gerçekleşmiştir. Resmi istatistiklere göre sanayi sektöründeki işletmelerin %50.6'sı 1996 yılında parasal kayba uğramışlar, bu oran 1997'de %50.1 ve 1998 yılında %55.2 olarak gerçekleşmiştir. Göreli iyimser bir yıl olarak kabul edilen 1999 yılında sanayi sektöründeki işletmelerin sadece %15-30'u kâr elde edebilmiştir. Parasal işlemlerin oldukça sınırlı olduğu ve işletmelerin kâr elde edemediği koşullara rağmen sanayi işletmelerinin kontrolünü elinde bulunduran kişiler gelir akımları oluşturmanın yollar bulmuşlardır. Bunun en bilinen yolu bir şirket kurmak ve bu şirkete üretim girdisi satmaktır. Böylece yüksek mark-

up fiyatlama ile işletmelerin elde etmeleri gereken gelirler büyük ölçüde bireysel gelir akımına aktarılmış olur. Bu biçimde elde edilen kâr ticari kâr niteliğini taşımaktadır(Kotz,2001,157-181) Dolayısıyla üretim araçları mülkiyetine sahip ulusal burjuvazinin oluşmasının koşullarını zayıflattığı söylenebilir. Sonuç olarak Rusya'nın 1992 yılından başlayan döneminde sanayi sektörü büyük bir gerileme yaşarken bankacılık, ticaret gibi hizmet sektörlerinde hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir. 1998 finansal krizinin altında yatan gerekçenin ekonominin bu yapısı olduğu söylenebilir.

1997 yılında makro ekonomik istikrarın sağlanamaması nedeniyle rubleden ve rubleye dayalı yatırım araçlarından kaçış başlamıştır. Finansal çöküşü önlemek üzere merkez bankası rubleye müdahale etmiştir. Bu çerçevede döviz rezervleri büyük ölçüde tüketilmiştir. Ayrıca faiz oranlarının yükselmesi sonucunda devletin borç krizi büyümüştür. Rusya ekonomisinin üçüncü dönemi 1998 finansal krizinin patlak verdiği "Kirienko dönemi"dir. Kirienko 1998 haziranında "ekonomik ve finansal istikrar programı" önermiştir. Bu programın ağırlık noktası devlet gelirlerinin özellikle de vergilerin artırılmasını kapsamaktadır. Ancak program uygulama alanı bulamadığı gibi, dışarıya sermaye kaçışı ve rubleden kaçış devam etmiştir (Nekipelov,1999,s:3). Bu gelişmeler 1998 ağustorunda finansal krizine yo açmıştır. 1998 yılı boyunca Rusya'nın en önemli döviz kaynağı olan petrol fiyatlarının ve ihraç ettiği diğer ürünlerin fiyatlarının düşmesi nedeniyle gelir kayıpları artmış bunun yanısıra Asya'da yaşanan finansal kriz yabancı yabancı yatırımcıların fonlarını piyasadan çekmelerine neden olmuştur. Bu gelişmeler Rusya'yı büyük oranda borç yükünün altına soktu. Kamu açığı %5 gibi yüksek olmayan bir oran olmasına rağmen giderek daha fazla sermayenin ülkeden kaçması devleti açığı kapatmak için aldığı borçlara daha yüksek faiz ödemek zorunda bıraktı. 1998 temmuzu ile birlikte Rusya'nın aylık faiz ödemeleri aylık vergi gelirlerinin %40 üzerinde gerçekleşmiştir (Kotz,1999,s:97-98). Sonuç olarak Rusya'nın neo-liberal politikalar eşliğinde kapitalist sistemle bütünleşme süreci ulusal kapitalist birikimin koşullarını zayıflatmış ve ekonomiyi krize sürüklemiştir.

V- SONUÇ

Çalışmada, Merkezi planlamaya dayalı üretim ilişkilerinin kapitalist sistemi tanımlayan üretim ilişkilerine dönüşümünün evrelerini oluşturan reform süreci ve sonraki aşamada piyasa mekanizmasının yerleştirilme süreci, merkezi planlama mekanizmasının oluşturduğu ekonomik yapı dikkate alınarak Rusya örneği çerçevesinde incelenmiştir.

Bu çerçevede dönüşüm sürecinin dayandığı kuramsal temelin, süreç içinde piyasa mekanizmasının yerleştirilmesine dönük olarak üretim ilişkilerinin değişmesi yönünde baskı oluşturduğu belirlenmiştir. Böylece reform dönemi ve piyasa mekanizmasının yerleştirilme dönemi olarak iki temel aşamada incelenen ekonomik değişim süreçlerinin birbirinin devamı olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç iki farklı üretim ilişkisini temsil eden planlama ve piyasa mekanizmasının uzun süre bir arada var olamayacağı yaklaşımını doğrulamaktadır. Buna bağlı olarak, Rusya'da ve diğer

merkezi planlı ekonomilerde reformların ve piyasa mekanizmasının gerçekleştirme süreçlerinde oluşan piyasa dengesizlikleri ve ekonomik bunalımlar, üretim ilişkilerindeki yeni biçimlerin belirlediği devlet-ekonomi ilişkisinin ve kapitalist üretim ilişkilerinin doğasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kapitalist ekonomiyi yerleştirmek, üretim ve dolaşım süreçlerine ilişkin kararların piyasanın dolayımından geçmesini ifade etmektedir. Bunun anlamı ise, önceki yapıda merkezi planlama tarafından belirlenen süreçlerin piyasa mekanizmasına bırakılmasıdır. Böylece üretimin amacı, kaynakların piyasanın dolayımından geçmeksizin, üretim ve dolaşım araçları üzerindeki devlet mülkiyetine dayalı toplumsal üretimi mümkün olan en üst düzeyde arttırarak, bireylerin zaman içinde artan maddi ve kültürel gereksinimlerinin mümkün olan en üst düzeyde karşılanmasını sağlamaktan, piyasa mekanizmasının özelliği gereği bireysel fayda ve kar maksimizasyonuna kaymaktadır. Dolayısıyla üretimin amacındaki değişim, bütün ekonomik ve sosyal yapıların dönüşümünü gerektirmektedir. Bu nedenle ekonomik yapıyı belirleyen üretim ve dolaşım süreçlerinin piyasaya bırakılması, devletin merkezi planlama sistemindeki verili konumunu ve işlevini değiştirmiştir.

Devletin yeni süreçteki işlevinin ne olması gerektiği, kapitalist üretim ilişkilerinin özelliklerine dayalı olarak belirlenmektedir. Bu çerçevede kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği kaynak dağılım mekanizması için üretim ve dolaşım araçları piyasalarının oluşturulması gerekmektedir. Söz konusu piyasaların gerçekleşme koşulu ise özel mülkiyetin oluşturulmasıdır. Dolayısıyla yapısal dönüşümün başlangıç noktası mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi olarak belirlenebilir. Mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülme yöntemi, özel sermaye birikimi koşullarının dayanaklarını oluşturmada ve yeni yapılanmada devlet-ekonomi ilişkisinin anlamını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu noktada devletin kapitalist sistem içinde özel mülkiyete dayalı sermaye birikiminin oluşturulmasını ve devamını sağlayıcı rolü gereği üretim ve dolaşım sürecine müdahale etmesi gerekmektedir. Devletin ekonomik ve sosyal süreçler üzerindeki etkisi, geçiş süreci yaşayan ekonomilerde daha büyük önem taşımaktadır. Çünkü devlet, merkezi planlamadan kapitalizme dönüşümü yaşayan ülkelerde, özelleştirmeler yoluyla bir yandan mülkiyeti dönüştürürken diğer yandan gelir düzeylerini kontrol altında tutarak yani bölüşüm ilişkilerini düzenleyerek özel sermaye birikiminin koşullarını ve devamını sağlamak durumundadır. Bölüşüm ilişkilerini düzenleme işlevi aynı zamanda merkezi planlama ile piyasa mekanizması arasındaki temel farklardan birini oluşturan emek piyasalarının oluşumunu sağlamak açısından da önemlidir. Böylece kapitalist sisteme özgü emek piyasalarının oluşmasının yolu açılmaktadır. Daha önceki yapıda bedelsiz sunulan eğitim, sağlık, barınma, ulaşım gibi toplumsal mal ve hizmetlerin piyasa kurallarına göre üretilmesi, minimum ücret garantisinin kaldırılma çabaları, tüketici mallarının fiyatlarının serbest bırakılması, emeklilik sigortası gibi sosyal koruma sistemine ilişkin harcamaların kısılması, özel mülkiyet açısından emeğin maliyetini arttırmakta bu da istihdamın daralması sonucunu doğurmaktadır. Bu politikalar sonucunda yedek

işgücü oluşmakta ve emeğin piyasada arz ve talebi gündeme gelmektedir. Emek piyasalarının oluşturulması, özel mülkiyetin tesisi gibi yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan araçların seçiminin devletin yeni rolünü de ortaya koyduğu söylenebilir.

Kapitalist üretim ilişkilerine dayalı sermaye birikim modelinin gerçekleştirilmesinin temel unsuru olan özel mülkiyetin yerleştirilmesi ve sürdürülmesi kapitalist sistem içinde bile devletin üretim ve dolaşım süreçlerine müdahalesini gerektirir. Devletin kapitalist üretim ilişkilerini yerleştirmek ve sürdürmek üzere ekonomiye müdahalesi piyasa kategorilerinin oluşturulması için kaçınılmaz bir süreçtir. Dolayısıyla konumuz olan merkezi planlı ekonomilerde, özellikle Rusya’da kapitalist üretim ilişkilerine dayalı özel sermaye birikiminin oluşturulması için devletin ekonomide aktif rol oynaması gerekir. Oysa, piyasa mekanizmasının yerleştirilmesi için önerilen yapısal dönüşüm ve istikrar politikalarının dayandığı kuramsal çerçeve, devletin ekonomideki yerini neredeyse tümüyle ortadan kaldıran önerileri içermektedir. Neo- liberal anlayışı temel alan uluslar arası finans kuruluşlarının serbest piyasa mekanizmasını hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye yönelik yapısal dönüşüm ve istikrar politikalarının, Rusya’yı kapitalist sistemin kendi krizlerine doğru kanınılmaz olarak sürüklediği söylenebilir. Bu şekilde Rusya, özellikle sistem dönüşümünün başladığı 1985’lerden itibaren, kapitalist sistemin krizlerine gittikçe daha açık bir konuma girmiştir. Bunun nedeni Rusya’da 1985 sonrasında ücret, faiz, kredi mekanizması, kar gibi piyasa kategorilerinin kullanımının artmış olmasıdır. Piyasa kategorilerinin kullanımının artmasına bağlı olarak ekonominin dolaşım alanı reform sürecinin ilk yıllarından itibaren piyasa mekanizmasına göre düzenlenmiştir. Bu çerçevede kapitalist sistemde krizlerin kaynağının üretim alanı (ekonominin arz yanı) olmasına rağmen dolaşım alanındaki (talep yanı) dengesizlikler biçiminde ortaya çıkması gerçeğinden hareketle, Rusya’da reform sürecinde dolaşım sürecinin resmi veya ikincil (karaborsa) piyasalar yoluyla piyasa mekanizması tarafından düzenlenmesi, 1985 sonrasında Rusya ekonomisini bunalımlara açık hale getirmiştir. Nitekim bu uygulamalar Rusya’da 1998 finansal krizi ile sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Rusya’nın kapitalist bir ülke olarak dünya kapitalist sistemi içinde yerini alması, uygulanan istikrar ve yapısal dönüşüm programlarının hangi ölçüde kapitalist üretim ilişkilerini oluşturduğuna bağlı olarak belirlenmektedir. Dönüşüm kaçınılmaz biçimde “neo-liberal politikaların” uygulama alanını oluşturan “serbest piyasa ekonomisi” anlayışının ağırlık kazanması ile tamamlanmıştır. Dönüşüm sürecine ilişkin düşünsel evrimin sonuçta serbest piyasa anlayışına dayanması kaçınılmazdı. Çünkü 1970’li yılların ortalarında “bürokratik merkezi planlama” sisteminin tıkanmasıyla ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal sorunların çözümü için uygulamaya konulan perestroika ile kapitalist sistemin “neo-liberal”politikalara dayalı sermaye birikim sürecine yönelimi aynı döneme denk düşmektedir. Dolayısıyla dünyadaki eğilimler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ve Sovyet ekonomisinin güçsüzlüğünde buna eklendiğinde dönüşüm politikalarının giderek neo-liberal içerik kazanması kaçınılmaz bir hal almıştır. Diğer bir ifade ile Sovyet sisteminin kendi iç çelişkilerini

aşıp bir üst toplumsal aşamaya geçememesi ve dünya çapında sistemin yaygınlaşmamasına bağlı olarak ekonomik sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte giderek kapitalist sisteme yönelim artmış, bu yönelimin biçimi de kapitalist sisteme eklenme çerçevesinde kapitalist sermaye birikimi sürecinin belirlediği politikalar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

1992 yılında başlayan IMF dayanaklı çok politika uygulamaları paranın devalüasyonunu, kamu sektörü harcamalarının kısılmasını, kamu gelirlerinin artırılmasını, toplam talebin azaltılması için sıkı para politikası uygulamalarını, fiyat kontrollerinin kaldırılmasını ticaretin liberalleşmesini ücretleri baskı altına alınması önlemlerini içermektedir. Bilim ve teknolojik gelişme açısından ön saflarda yer alan ve oldukça iyi eğitilmiş emek gücüne, yani üretici güçleri gelişmiş bir ekonomiye sahip olmasına rağmen Sovyetler Birliği, finansal serbestleşmeden olumsuz yönde etkilenmiştir. Yaşanan dönüşümden beklenen ulusal bir kapitalist birikimin yerine, yurt dışına net kaynak transferi gerçekleşmiş, kapitalist sınıfsal yapıların gelişimi de beklenen hızda olmamıştır. Çünkü kapitalist sermaye birikimine dayalı sınıfsal ilişkilerin kurulması ve ulusal sermaye birikiminin oluşumunda devletin büyük rolü vardır. Oysa, neo-liberal politikalar, Rus girişimci sınıfının denetlediği ve devlet tarafından da ekonomik ve sosyal politikalarla desteklenen ulusal kapitalist bir ekonominin oluşmasına olanak vermemiştir.

KAYNAKÇA

Arın.T, “Sosyalizmde İktisadi Reform Modelleri: Merkezi Planlamadan Özel Mülkiyete” **Sosyalizm Nereye**, 11.Tez, sayı:1990/1, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1990, s:41-61

Arın.T, **Piyasa Sosyalizmi Tartışmaları: Sunuş**, Belge yayınları, 1.baskı, İstanbul, 1992, s:7-22.

Bettelheim.C, **Sosyalist Ekonomiye Geçiş Sorunları**, çev: Kenan Somer, Bilgi Yayınevi, 1973.

Boratav. K, **Sosyalist Planlamada Gelişmeler**, ikinci baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Broadman.G.H, “ Competition and Business Entry in Russia” **Finance & Development**, published by IMF ,June, 2001,s:22-25

Burhan.N, **Merkezi Planlamada Maliye Politikası ve Son Gelişmeler**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1989.

Gimpelson.V, “ The Politics of Labor-Market Adjustment in Russia” in: **Reforming The State: Fiscal and Welfare Reform in Post-Socialist Countries** , ed:Kornai.J-Haggard.S-Kaufman.R, Cambridge University Press, USA, 2001, s:25-52

Goldman.I.M, “Privatization in Russia: Is a Retrofit Possible” , **ECAAR Panel on Russian Economy**, www.ecaar-russia.org, January, 2000, s: 1-8

Gregory.P.R –R.C.Stuart, **Russian and Soviet Economic Performance and Structure**, sixth edition, Addison-Wesley, Educational Publishers, 1998.

Kotz.D-F.Weir, **Revolution from Above: The Demise of the Soviet System**, Routledge , London, 1997

Kotz.D, “ Kapitalist Yıkım: Rusya Nasıl Düzelir.” **Kriz**, Özgür Üniversite Formu, sayı:6, 1999, s:96-100

Kotz.D, “Is Russia Becoming Capitalist” **Science & Society** ,vol: 65, Summer, New York, 2001, s:157-181

Mandel.E, “ Geçiş Dönemi Ekonomisi” **Sosyalizm, Piyasa, Demokrasi**, 11.Tez sayı:1988/1, Alan yayıncılık, İstanbul, 1988, s: 99-126

Mandel.E, “ Sosyalist Planlamanın Savunusu” **.Piyasa Sosyalizmi Tartışması**, çev: Nail Satlıgan, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s:66-110.

Menshikov.S, “Bugünkü Rus Kapitalizmi”, **2000’li Yıllara Girerken Kapitalizm** içinde, der-çev: A.Başer Kafaoglu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s:109-130

Marx.K-F.Engels , Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Sol yayınları, 1976.

Nekipelov.A,“A Set of Measures Aimed at Rationalization of Russian Economy”**ECAAR-Russia Seminar** in Moscow, www.ecaar-russia.org/papers_and_reports.htm, June,1999,s:1-13

Nove.A , **Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı**, çev: Osman Akınhay, Belge Yayınları, 1.baskı, no:119, İstanbul, 1991.

Savran.S, “ Kapitalist Restorasyon mu? Politik Devrim mi?” **Sosyalizm Nereye**, 11.Tez, sayı:1990/1, Belge Uluslararası Yayıncılık , İstanbul, 1990, s:8-40.

Savran.S, “ Piyasa Sosyalizminin Yükselişi ve Düşüşü” **Marksızmda Tartışmalar** ,11.Tez , sayı: 1991/1, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1991, s:9-56

Savran.S, “Devlet Mülkiyeti: Toplumsal Mülkiyete Giden Yol” **Dünyada ve Türkiye’de Kamu Girişimciliğinin Geçmişi Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, 6-8 Ekim 1997**, TMMOB, İstanbul, 1997, s: 23-35

Radygin.A, “The Redistribution of Property Rights in Post Privatization Russia” **Problems of Economic Transition**, v:42 ,no:11, March, 2000, s: 6-34

Trotsky.L, **İhanete Uğrayan Devrim** , çev: Ayla Ortaç, Yazın Yayıncılık, 1998

